

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول
BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY



ISSN: 2687-5128

Sayı: 17 | Yıl: 2021/1

Bu dergi **TRDİZİN** tarafından taranmaktadır.

Bu Dergi 16. sayıdan itibaren **ERIHPLUS** tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (Haziran/Aralık) aylarında **online** yayımlanan ulusal ve uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ	BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY
Sayı: 17, Yıl: 2021/1	Issue: 17, Year: 2021/1
e-ISSN: 2687-5128	
Sahibi / Owner (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına) (On Behalf of Bingol University Theology Faculty) Prof. Dr. Mustafa AGÂH	Yayın Kurulu / Editorial Board Prof. Dr. Mustafa AGÂH Prof. Dr. Orhan BAŞARAN Doç. Dr. Abdulnasır SÜT Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR Doç. Dr. Üyesi Nebi BUTASIM Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK
Baş Editör/Editor In Chief Doç. Dr. Nebi BUTASIM	
Editörler/Editors Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ESVED Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ	
Dil Editörü/Language Editor (İngilizce/English) Arş. Gör. Mehmet ÇAVDAR	Danışma Kurulu /Advisory Board Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dil Editörü/Language Editor (Arapça/Arabic) Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA	
Alan Editörleri/Field Editors Dr. Fatmatüzzehra YAŞAR Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK Arş. Gör. Sadi YILMAZ Arş. Gör. Garip ÇAĞLAR Arş. Gör. Erkan BAYSAL Arş. Gör. Özkan ŞİMŞEK Arş. Gör. Necmettin KARTAL	
Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief Doç. Dr. Nebi BUTASIM	

<p>Kapak ve Sayfa Tasarımı R@nin Dijital Tasarım</p> <p>Yazışma Adresi / <i>Corresponding Adress</i> Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000 Merkez/BİNGÖL Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035</p> <p>Elektronik posta / <i>e-mail</i> bingolilahiyatdergisi@hotmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (İstanbul Aydın Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)</p>
--	--

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Abdullah ÜNALAN (Siirt Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAYACIK (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK (Karabük Üniversitesi), Prof. Dr. Nazim HASIRCI (Gaziantep Üniversitesi), Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Osman ŞAHİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Özlem SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi), Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr. Süleyman GÖKBULUT (Dokuz Eylül Üniversitesi), Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU (Trabzon Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ALGÜL (Gaziantep Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ARSLAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. İbrahim YILMAZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Muhammed Tayyip KILIÇ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Mersin Üniversitesi), Doç. Dr. Naim DÖNER (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Şükran FAZLIOĞLU (Marmara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HENDEK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Derviş MÜEZZİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Cemil LİV (Karatekin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZKET (Kırklareli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İslam DEMİRCİ (Giresun Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞANVER (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Cevat ACAR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki UYANIK (Mersin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammad Nur Yusuf (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nurdoğan TÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYDER (Erciyes Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Teceli KARASU (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Tuncay KARATEKE (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zeynep SAĞIR (Fırat Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir KÖSE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Abdullah YILDIRIM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Adem ERYİĞİT (Iğdır Üniversitesi),

İÇİNDEKİLER

İslam Hukukunun Roma Hukukundan Etkilendiği Tezini Eleştiren Batılı Bir Hukukçu: S.V. Fitzgerald.....	1
Zerdüşîlik Ve İşrakîlik'te Tanrısal Karizma: Hurra.....	21
Es-Sumeysir'in İnziva Şiirlerinin Üslupsal Uygulamaları.....	34
Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edebü'l-Fetvanın Yeri.....	54
Mu'tezile Ekolünü Belâgata Sevk Eden Muhtemel Faktörler	72
Modern Dönem Sünnî Ve Şîî Kaynaklarda Hz. İsâ'nın Nüzûlü Tartışması -İbn Âşûr Ve Tabâtabâî Örneği-	93
Kur'an-ı Kerim'deki Harf-i Cerlerin Anlamı Ve Anadili Arapça Olmayanlara Öğretimi	109
Medeni Hukukla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Evlenmenin Geçici Engelleri	125
Molla Muhammed Saîd Ve "Risâletü Fethî'r-Rahmân Fi'r-Reddi 'Ala Munkirî't-Talâki's-Selâs Ve Talaki's-Sekrân" İsimli Risalesinin Tahkik Ve Değerlendirmesi	140
Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usûlü Ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed El-Kürdî'nin <i>El-Fevâidü'l-Medeniyye</i> Adlı Eseri Bağlamında).....	159
Esmâ-İ Sitte'nin İ'râbı Üzerine Bazı Değerlendirmeler.....	175
Öğrencilerin Dijital Ortamlar Üzerinden Yapılan Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerine Yönelik Tutumları (Sivas Zara İlçesi Örneği)	187
İletişim Ve Mantık Arasındaki İlişki.....	205
Osmanlı Hukûk-I Âile Kararnâmesi'nde Hanefî Mezhebinin Görüşü Dışında Kanunlaştırılan Fikhî Görüşlerin Analizi	214
Telâzüm Delilinin Fıkıh Metodolojisindeki Yeri.....	233
Hanefî Mezhebine Göre İbadetler Ve Muâmelât Örneğinde Taayyün Kavramı	252
Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi.....	263

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2021 Haziran 17. sayısı, bilim dünyasına yeni bir katkı sunmanın kıvancını duyarak yayınlandı.

Bilimsel çalışmaların tüm olumsuz koşullara rağmen devam etmesi ve tüm dergilerde olduğu gibi dergimize yoğun bir şekilde makale gönderilmesi son iki sayıdır yaşadığımız en zor süreçler arasında yerini almıştır. Çok sayıda makale teveccühüne mazhar olmak aynı zamanda çalışmaların değerlendirme süreçlerini sürdürmek ve gelen çalışmalar içinde alan editörleri ve hakem değerlendirmeleri ile yayınlanabilecek olanları seçmek editör kurulunu oldukça zorlamıştır.

Her türlü zorluğa rağmen editör kurulunun bu süreçte güçlendirilmesi ve alan çeşitliliği göz önüne alınarak yeni çalışma partnerlerini dergiye kazandırmak için yoğun çaba sarfedilmiş ve bu büyük oranda başarılmıştır.

Dergimizin bir sonraki hedefi uluslararası alanda bilinirliğini arttırmak, ulusal ve uluslararası hakem ve danışman kurullarını çeşitlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde, saygın üniversitelerde alan ile ilgili editör, hakem ve danışman çeşitliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

Amaçlarımız doğrultusunda, bilim dünyasına nitelikli yazıların devamının getirilmesi için, fakültemiz bünyesinde bulunan çalışma partnerleri, farklı üniversitelerden yeni ekip üyeleri ile güçlendirilerek akademik camiada ses getirecek nitelikte bir dergi ile hayatına devam etmesidir.

Son dönemlerde pandemi nedeniyle farklı boyutlarda yazılara menşe olan akademik dergiler içinde dergimizde yer almış ve önceki sayıda başlayan online eğitim/davranış/bilimsel çalışmalar şeklinde üretilen akademik makaleler dergimizde yerini almıştır.

Dergimiz klasik ve modern eğitim ve İslami ilimler arasında bir köprü olarak alanın tüm bilim dallarına yönelik pozitif yaklaşımını sürdürmektedir.

Son dönemde özellikle pandemi nedeniyle bilim insanlarının yoğun makale yazımına şahit olmaktayız. Bu da pozitif getirileri olan bir davranışın yanında negatif yönleri de olan bir durumdur. Çok sayıda gelen makaleler arasında en iyisini seçmek editör kurulu ve doğal seyri açısından hakem süreçlerinin en iyi şekilde yönetilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle dergimiz hakem süreçlerini geliştirmek için, gelen makalelerin alanına göre, özenle seçilen alan editörleri ve hakemlerle çalışmaya azami gayret göstermektedir. Son sayıda daha önce nicel olarak az sayıda kullandığımız ön değerlendirme aşamasında doğrudan alan editörünün görüşünün alınmasıdır. Doğal olarak alan ile ilgili alan editörünün değerlendirmesi hem makalenin niteliğini hem de değerlendirme süreçlerinin daha sağlıklı yürümesini sağlamıştır.

Akademik bir derginin tüm alanlarının en iyi şekilde doldurulması ve bilim dünyasına nitelikli veriler sunulması elbetteki tüm süreçlerde yer alan geniş bir ekip çalışmasının sonucudur. Bu sayıda özverili çalışmalarıyla derginin son halini almasında emeği olan editör kurulu üyelerine, hakemlerimize, değerlendirme ve yönetim kurullarına teşekkür ederim.

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Molla Muhammed Saîd ve “Risâletü Fethi’r-Rahmân fi’r-Reddi ‘ala Munkiri’t-Talâki’s-Selâs ve Talaki’s-Sekrân” İsimli Risalesinin Tahkik ve Değerlendirmesi

Molla Muhammed Saîd and Risalah Fath al-Rahmân: Evaluation and Critical-Editon

Ramazan KORKUT

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Asst. Prof. Bingol University, Faculty of Theology, Department of Basic İslamic Sciences, Department of İslamic Law,

Bingol/TURKEY

rkorkut@bingol.edu.tr

Orcid: 0000-0003-3619-1622

Doi: 10.34085/buifd.896946

Öz

Sarhoşun boşamasının geçerli olup olmadığına, tek celsede üç boşamanın bir talak mı veya üç talak mı sayılacağına dair tartışmalar geçmişten günümüze var olagelmıştır. Dört mezhebin de içinde bulunduğu cumhura göre sarhoşun boşaması geçerli olup, aynı anda veya tek celsede üç talak ile üç boşama gerçekleşir. Buna karşılık sarhoşun boşamasının geçersiz olduğunu ve üç talakla sadece bir boşamanın gerçekleşeceğini savunan fakihler de olmuştur. Molla Muhammed Saîd bu konuda cumhurun görüşünü savunmak ve karşıt görüşün temel gerekçesine reddiye yazmak amacıyla Risâletü Fethi’r-Rahmân isimli bir eser telif etmiştir. Araştırmamız özü itibarıyla bu eserin tahkik ve neşrini konu almakta; eserin muhtevasını, eserdeki fikhî yaklaşımı ve bu yaklaşımın tarihi arka planını değerlendirmeyi hedeflemektedir. Araştırmamıza konu olan eser dört mezhebe sıkı bir bağlılığı, taklit karşıtı yaklaşımlarla mukayese etme fırsatı vermesi ve dört hak mezhep anlayışının temel parametrelerini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Molla Muhammed Saîd, Fethu’r-Rahmân, Sarhoş, Üç Talak, Tahkik, Değerlendirme.

Abstract

It has been discussed from past to the present whether the divorce of drunken is valid and that three divorces at the same time will be counted as one or three talaq. According to the four madhhabs divorce of the drunk is valid and three divorces are made at the same time with three talaqs. There were also scholars who argued that the divorce of the drunk is invalid and that only one divorce will be realized with three talaqs. Molla Muhammed Saîd wrote the work Risalah Fath al-Rahmân in order to defend the opinion of the majority scholars and to answer the main reason of the opposing view. Our research focuses on the edition critical-translation and publication of this work and it aims to evaluate the work in the terms of its content, approach and the historical background of this approach. The research gives an opportunity to compare the strict devotion to the four sects with the approaches against imitation and reveals the basic parameters of the understanding of four right sects approach.

Keywords: İslamic Law, Molla Mohammad Said, Fath al-Rahmân, Drunken, Three Divorces, Critical-Editon, Evaluation.

Giriş

Molla Muhammed Saîd’in telif ettiği “Risâletü Fethi’r-Rahmân” isimli eserin tezi, dört mezhebin görüşleri çerçevesinde sarhoşun boşamasının geçerli olduğu ve bir yerdeki üç talakın üç sayılacağı şeklindedir. Risâlenin tahkik ve değerlendirmesine başlamadan önce fakihlerin konuyla ilgili görüşlerini aktarmak faydalı olacaktır. Öncelikle sarhoşun boşamasının fıkhıdaki

yerini, bilahare üç talakla boşamanın veya tek celsedeki üç boşama lafzını peş peşe kullanmanın üç talak mı bir talak mı sayılacağına dair tartışmaları ele alacağız. Böylece ele aldığımız eseri ve bu eserin mensubu olduğu fıkhi yaklaşımı dört mezhebin görüşleriyle ve antitez mahiyetindeki diğer fikhî yaklaşımlarla mukayese ederek değerlendirmeye çalışacağız.

1. Sarhoşun Boşamasının Hükümü

Boşama işlemi evlilik akdini sona erdiren hukuki bir tasarruf olduğundan, bu işlemi gerçekleştirecek tarafın eda ehliyetine yani akıl/temyiz ve bülûğ vafına sahip olması şarttır. Bu nedenle delirme, baygınlık, uyku, aşırı cınnet hali, bunama veya haram olmayan bir yolla sarhoşluk esnasında yapılan boşamalar geçersiz sayılmıştır. Ancak Hz. Ömer, İbn Abbas, Dahhâk, Mücahid, Zührî; İmam Ebû Hanîfe, İmam Malik, İmam Şafî'nin yanında Ahmed b. Hanbel'in ezhar görüşünde, haram yolla sarhoş olan kimsenin boşaması geçerlidir.¹ Sarhoşluk hafifletme sebebi olmaktan ziyade cezayı gerektirir. Mükellef, haram bir yolla sarhoş olmak suretiyle bu sonuçlara kendi rıza ve iradesiyle sebep olmuştur. Boşamasının geçerli olması, hükümü iradî olan bu sebebe (mükellefin kendi iradesiyle sarhoş olmasına) bağlamaktan ibarettir.² Sarhoşluk esnasında işlenen zina, kazf veya öldürme suçlarına had cezası terettüp etmekte öte yandan bu esnada kılınmayan namazları kaza etmek vacip olmaktadır. Buna göre haram yolla sarhoş olan kimseler mazur değildir. Bu nedenle yaptıkları boşama ve tartışmalı olmakla birlikte alışveriş gibi mali muameleleri kendisine ceza olarak geçerli sayılmıştır.³ Nitekim boşamayla ilgili ayetlerdeki umum ifadeler, sarhoş olanla sarhoş olmayan arasında ayrıma gitmemektedir. Öte yandan Hz. Ali'nin rivayetinde Hz. Peygamber: *"Bunamış kimsenin boşaması dışında her türlü boşama geçerlidir"*⁴ buyurmuştur.

Hz. Osman (ö. 35/656), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Tavûs (ö. 106/725), Ebû Sevr (ö. 240/854), Kerhî (ö. 340/952), Müzenî (ö. 264/878) ve İbn Süreyc'e (ö. 306/918) göre ise sarhoşlukta eda ehliyetinin şartı olan irade-bilinç yerinde olmadığından sarhoşluk uyku-baygınlıktan farksızdır. Bu nedenle sarhoşun boşaması geçersizdir.⁵ Oysa uykudaki kimseye had cezası gerekmez. Sarhoşa ise hem sarhoşluk, hem de işlediği suçlardan ötürü ceza gerekir. Bu nedenle sarhoş kimse baygın kimseye kıyaslanamaz,⁶ nitekim biri müktesep diğeri semavî mahiyettedir. Hz. Peygamber, zina itirafında bulunan Mâiz'e *"Sen içki mi içtin?"* diye sormuştur.⁷ Buna göre sarhoşun ikrarı, dolayısıyla boşaması geçersiz olmalıdır.⁸ Ancak ele aldığımız risâleye göre bu delil, sarhoşun boşamasının geçersizliği için yeterli bir delil değildir. Zira Hz. Peygamber'in Maiz'e haram ya da helal yolla sarhoş olduğunu sormamıştır. Usul açısından ihtimal sabit olunca, istidlal sakıt olmakta; mâni' ile muktazî içtima ettiğinde mâni' muktazîye tercih

¹ Ebûbekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, (Beyrût: Dâru's-Sirâc, 2013), 5/14; Ebû Muhammed Abdulvehhâb Alî b. Nasr, *el-Me'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/565; Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 3/206; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî ve's-şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-muknî'*, (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2011), 8/256-257; Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetu'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, (Beyrût: Dâru'l-Minhâc, 2017), 14/168; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Esne'l-metâlib şerhu ravdi't-tâlib*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), 7/109.

² Celâluddin Muhammed Ahmed el-Mahallî, *Kenzu'r-rağibîn şerhu Minhâci't-tâlibîn*, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2016), 3/156.

³ Cessâs, *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, (Beyrût: Dâru's-Sirâc, 2013), 5/14; İbn Nasr, *el-Me'ûne*, 1/565; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/256-257.

⁴ Müslim, *Talak*, 15.

⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/257.

⁶ Cessâs, *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*, 5/15-16.

⁷ Müslim, *Hudûd*, 5.

⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed ez-Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ muhtasari'l-Hırakî*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/462.

edilmektedir. Hz. Peygamber'in Maiz'e haram olmayan bir yolla sarhoş olduğunu sormuş olması ihtimal dâhilindedir. Bu konuda ihtimale dayanarak ihtiyat elden bırakılmaz. Mükellef kendi iradesiyle sarhoş olmuş ve boşamaya delalet eden lafızları kullanmışsa içki içmek haram olduğundan sarhoşluk hafifletmeyi gerektiren bir sebep değildir.

Görüldüğü üzere dört mezhebe göre sarhoşun boşaması geçerli olsa da, konuyla ilgili içtihat-ihtilaf sebebiyle icmâdan bahsetmek zordur. Sarhoşun malî ve medenî tasarrufları suç teşkil eden fiillerine kıyaslanmıştır. Zina iftirasında bulunması halinde kazf cezasını hak etmesi, sarhoşun fiilinin sonuçlarına katlanması gerektiğini göstermektedir. Uyuyan, bayılan veya ma'tûh kimseler böyle değildir. Bu nedenle fakihler, sarhoşun kendi iradesiyle sebep olduğu sarhoşluk esnasında yaptığı malî-medenî tasarrufların sonuçlarından muaf olmadığını kabul etmişlerdir. Oysa mali muameleler rızaya delalet eden icap-kabül rüknüne, tarafların akıl baliğ olmasına, muamelenin ğarardan hali olması türünden şartlara bağlanmıştır. Suç teşkil eden fiillerde ise bu tür rükün ve şartlar yoktur. Aynı durum boşama için de geçerlilik arz etmektedir. Sarhoşun suç teşkil eden fiilleriyle mali-medenî tasarruflarını kıyaslamak zordur. Dolayısıyla sarhoşun boşamasının geçerli sayılması, ya hükmün iradî sebebe bağlanmasıyla ya da cezaî bir müeyyideyle izah edilebilir. Bu kapsamda muasır fakihlerden delil merkezli analizlerle sarhoşun boşamasının geçersiz olduğu sonucuna ulaşanlar da olmuştur.⁹ Konu içtihadî olduğundan, sarhoşun boşaması "hakimin nassa-icmâya muhalif olmamak şartıyla verdiği hüküm içtihadî meselelerde ihtilafı ortadan kaldırır"¹⁰ kuralının gereği olarak fetva-kaza ve içtihat diyalektiği çerçevesinde farklılaşabilecek bir mahiyettedir.

2. Üç Talak ile Boşamanın Geçerliliği

Bilindiği üzere boşama işlemi kitap ve sünnete uygunluk bakımından sünnî ve bid'î kısımlara ayrılmaktadır. Sünnî boşama zevcî münasebetin gerçekleştiği, hayız-nifas veya hamilelik aşamasında olmayan bir kadını, temizlik dönemi içinde zevci münasebette bulunmaksızın, üç ayrı temizlik dönemi içinde birer talakla boşamaktır. Buna aykırı boşamalar ise bid'î boşamadır.¹¹ İlim ehlinin tamamı, bid'î talakın haram olmakla birlikte geçerli olduğu konusunda aynı görüştedir.¹² İmam Ebû Hanîfe'ye göre bir arada üç boşama bid'î olduğundan haram olmakla birlikte geçerlidir. İmam Şafî'ye göre ise bir arada üç boşama, bunun geçerli olduğunu ifade eden hadislerden dolayı geçerlidir.¹³ Buradaki temel problem sünnette aykırı bir şekilde gerçekleşen bid'î talakın ve bu kapsamda bir yerdeki üç talakın üç boşama mı tek boşama mı sayılacağıdır.

Cumhura göre bid'î talak haram olmakla birlikte geçerlidir. Bu nedenle "üç talak" lafzıyla veya tek celsede üç ayrı talakla boşamak üç boşama sayılır.¹⁴ Buna karşılık başta İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kayyım (ö. 751/1350) olmak üzere muasır alimlerden Reşîd Rızâ (1865-1935), Mustafa el-Merâğî (1881-1945) ve Zerka'ya (1907-1999) göre üç talakla boşamak bir boşama hükmündedir. Çünkü "Boşamak iki defadır, sonrası ya iyilikle tutmak ya da en iyi şekilde

⁹ Orhan Çeker, Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi, (Konya: Mehîr Vakfı, 2017), 49; Halil İbrahim Acar, *İslam Aile Hukuku*, (İstanbul: Ensar Yay., 2017), 313; Abdullah Çolak, *İslam Aile Hukuku*, (Ankara: Öncü Basım, 2017), 237.

¹⁰ Bk. Hacı Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, (Ankara: Bilay Yay., 2017), 323.

¹¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ muhtasari'l-Hırakî*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/485; Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, (Dimaşk: Dâru'l-Feyhâ, 2012), 5/303.

¹² İbn Nasr, *el-Me'ûne*, 1/560; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/254.

¹³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/15-16; Cüveynî, *Nihâyetu'l-matlab*, 14/12.

¹⁴ İbn Nasr, *el-Me'ûne*, 1/556; Cüveynî, *Nihâyetu'l-matlab*, 14/374; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, *Umdetu'l-fikh 'ala mezhebi'l-Hanbelî* (Riyâd, el-Mektebetu'l-Asriyye, 2004), 1/105.

biraktı"¹⁵ mealindeki ayette الطلاق مرتان ifade edilmiştir. Bu kayıt üç boşamanın üç ayrı temizlik döneminde olması gerektiğini ifade etmektedir. Muasır alimler buna aykırı boşamaların kitaba-sünnete uymadığını dolayısıyla geçersiz olduğunu savunmuşlardır.¹⁶ Onlar İbn Abbas'ın rivayetinde Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in hilafetinin ilk iki yılına kadar üç boşamanın üç ayrı temizlik döneminde gerçekleştiğini, bir yerdeki üç boşamanın sünnete aykırılık sebebiyle bir sayıldığını, insanlar arasında bir yerde üç boşama yaygınlaşınca Hz. Ömer'in üç boşamayı bir saydığını, ashabın da konuda icmâ ettikleri rivayetine dayanmışlardır.¹⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in, eşini aynı mecliste üç defa boşayan Rükâne'nin boşamasını bir boşama saydığını aktaran rivayeti esas almışlardır.¹⁸ Zelmî'nin ifadesiyle Hz. Ömer -maslahatın aksine yol açtığı gerekçesiyle, bid'î talakın önüne geçecek caydırıcı bir ceza olması için- bu konuda kitap ve sünnete muhalif olarak üç talak üç saymıştır. Hz. Ömer maslahat gerekçesiyle kitaba-sünnete muhalefet etmiş, sahabe de bu muhalefet konusunda Hz. Ömer'e tabi olmuştur. Bilahare mezhep imamı da tabileriyle birlikte asırlar boyunca sürecek böyle bir muhalefet kervanına katılmışlardır. Günümüzde ise maslahat değiştiğinden -yine maslahat gerekçesiyle- üç talakı tekrar bir talak saymak gerekmektedir.¹⁹

Buna karşılık Ramazan el-Bûtî, bu görüşü savunanların arz edilen ayeti anlamada isabet etmediklerini, konuyla ilgili diğer rivayetleri dikkate almadıkları ve İbn Abbas'ın konuyla ilgili iki rivayetini anlamada hataya düştükleri belirtilmiştir. Öncelikle yukarıdaki ayetin delaleti zannî olup, ayetteki مرتان "iki defa" kaydı iki boşamanın/talakın araya fasıla girerek, ya da fasıla vermeden gerçekleşmesine şamildir. Aynı ayetin devamında: "Bu Allah'ın belirlediği sınırlardır, bu sınırları aşanlar zalimlerin ta kendisidir"²⁰ buyrulmuştur. Sünnete boşanan kimselerin iyi düşünmelerini sağlamak, ailenin dağılmasını zorlaştırmak üzere belki taraflar pişman olur vazgeçer gerekçesiyle acele etmemek tavsiye edilmiştir. Bu kapsamda her bir boşamanın üç ayrı temizlik döneminde gerçekleşmesi tavsiye edilmiştir. Buna muvafık hareket etmek takva çerçevesinde bir çıkış yoluyla en hayırlı neticeyle müjdelenmiştir. Sünnete bu konuda muhalefet etmek ise kişinin kendisine haksızlık yapması olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bir yerde üç boşama kişinin düşünme fırsatına riayet etmeden boşamasından ibarettir. Buna aykırı hareket edene bir çıkış yolunun verilmemesi, üç boşamanın kitaba aykırı olsa bile üç sayılmasını gerektirmektedir. Hz. Ömer, İbn Abbas ve etrafındaki sahabeler kitabın diline, ifade ettiği hükme herkesten fazla en az İbn Teymiye ve İbn Kayyım kadar vakıf oldukları gibi, kitap-sünnetteki emir-yasalara uyma konusunda herkesten ziyade hassas idiler.²¹ Devamla Bûtî, Hz. Ömer'in maslahat gerekçesiyle nassa muhalefet etmediğini, her bir konuda bir nassın yerine bir diğer nasla amel ettiğini açıklamıştır.

Usulcülere göre nehiy/yasak, fiilin aslıyla ilgiliyse muamelenin bâtil olmasını, mukarin/ayrılmaz vasfıyla ilgiliyse o muamelenin fasit olmasını buna karşılık mücavir/ayrılabilir vasfıyla ilgiliyse haram-tahrimen mekruh olmakla birlikte geçerli olmasını gerektirir. Cuma vaktinde alışverişin, hayız esnasında boşamanın, gasp edilmiş bıçakla hayvanı kesmenin talakın üç ayrı temizlik dönemine yayılması vb. durumlarında yasaklanan alışveriş

¹⁵ Bakara, 2/229.

¹⁶ Bk. Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye el-Harrânî, *Mecmûu' fetâva*, (Medine: Mecma'u Melik Fehd, 2004), 32/311; Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muavakkî'in 'an Rabbi'l-'alemîn*, (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1974), 2/201; Mustafa Zerkâ, *el-Fetâva*, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2010), 310; Bk. Saffet Köse, "Aynı Anda Üç Boşama Geçerli midir?", *Mehir Dergisi* 1/1 (Kış 1997), s.60.

¹⁷ Bk. Ebû Davûd, Talâk, 10.

¹⁸ Bk. Ebû Davûd, Talâk, 10.

¹⁹ Bk. Mustafa İbrahim ez-Zelmî, *Ahkâmu'z-zevâc ve't-talâk fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi'l-mukârin*, (Erbil: Neşr İhsân, 2014), 19/151.

²⁰ Bakara, 2/229.

²¹ Ramazan el-Bûtî, *Davâbitu'l-maslaha fi's-şeri'ati'l-İslâmiyye*, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 140-154.

ya da boşama değil cumaya gecikme, iddet süresinin uzaması, pişmanlık süresinin ihlali gibi durumlardır.²²

Bu durumlarda alışveriş gibi mali; talak gibi medenî muameleler haram ya da tahrimen mekruh olmakla birlikte geçerlidir. Hanbelîlere göre gasp edilmiş arazide namaz, çalıntı bir suyla abdest almak fiilin kendisiyle varlık kazandığı bir husus olduğundan geçersizdir. Buna karşılık Ahmed b. Hanbel'in usul-füru yaklaşımında bid'î talak haram olmakla birlikte geçerli sayılmıştır. Bu açıdan mücavir vasfın yasaklanması kitaba-sünnete aykırılık halinde boşamanın haram olmakla birlikte vaki olmasını gerektirmektedir. Zira burada yasak fiilin kendisine taalluk etmemektedir.²³ İbn Teymiye ve İbn Kayyim ise bid'î talaka mücavir olan vasıfları da bu kapsamda değerlendirmiş, dine aykırı olarak ihdas edilen bidatlerin merdut/geçersiz olduğu kapsamında bid'î talakın geçersiz olduğunu savunmuştur. Oysa Hz. Peygamber döneminde bid'î talakın geçerli olduğuna, bu kapsamda üç talakın üç sayıldığına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Cumhura göre burada yasaklanan husus talakın kendisi, onun talakın varlık kazanması için gerekli olan asli ya da mukarin vasıflar olmayıp yasaklanan husus talaka mücavir olan vasıftır. Bu nedenle talakın kendisi geçerlidir.

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in üç talakı bir saydığına dair Rükâne hadisini aktarmıştır. Ancak buna aykırı olarak üç talakın üç olduğu şeklinde birçok fetva vermiştir.²⁴ Rükâne hadisinin diğer tariklerinde ise Rükâne bir yerde üç talakla eşini boşamış, bununla yalnızca bir talakı kastettiğine dair yemin etmiş ve Hz. Peygamber bu yemin üzerine üç talakı bir saymıştır.²⁵ O halde üç talak kazaen üç boşamadır. Ancak Rükâne bununla bir talaka niyet ettiğine dair yemin edince üç talakla boşaması -birinci talak inşa, kalan talaklar ise tekit olmak üzere- diyâneten bir boşama sayılmıştır. Sahabeden Uveymîr el-'Aclânî, hanımıyla li'ân yaptıktan sonra Hz. Peygamber'in huzurunda hanımını üç talakla boşamış ve Hz. Peygamber bunu reddetmemiştir.²⁶ Hz. Peygamber hak ile batıl arasında ayırım noktasıdır. Onun yanlış karşısında sükût etmesi ikrar sayılır. Buna itiraz etmediğine göre üç talakla boşamak caiz olmalıdır.²⁷ Hz. Ayşe'nin rivayetinde Rıfaa el-Kureyzî hanımı bir defada nihai boşamayla boşamış ve Hz. Peygamber bunu reddetmemiştir.²⁸ Fatıma b. Kays'ın eşi kendisini bir yerde üç talakla boşamış, Hz. Peygamber buna izin vermiştir. Hz. Hasan eşi Fatıma bint Fazl'ı tek celsede üç talakla boşamıştır.²⁹ İbn Ömer "Ya Rasullah eşimi üç talakla boşasaydım, ona dönmem helal olur muydu? Diye sormuştur. Hz. Peygamber: Hayır yaptığın haram olur ve eşin de senden ayrılmış olurdu" buyurmuştur.³⁰ Dârekutnî'nin rivayetinde "Hz. Peygamber eşini tek defada üç talakla boşayan bir adamı duyunca öfkelenirdi, Allah'ın ayetleriyle oyun oynuyor, alay mı ediyorsunuz,

²² Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, Usûl, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/84; Bk.

Yunus Apaydın, "Fesad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yay., 1995), 417-418; Detaylı bilgi için bk. Fatih Orhan, "Nehyin Muktezası: Yasaklanan Fiilin Hükümü ve Hukukî Sonuç Doğurması", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 30/1 (Ekim 2017): 76-80.

²³ Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî, *Şerhu mutasari'r-ravâ',* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987), 1/379.

²⁴ Malik b. Enes, el-Muvattâ, (Kâhire: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, Ty.), 2/550. أن رجلا قال لعبد الله ابن عباس إني طلقت امرأتى مائة تطلقه فماذا ترى فقال له ابن عباس طلقت منك ثلاثا و سبع و تسعون اتخذت بها آيات الله هزوا

²⁵ Bk. Ebû Davûd, Talâk, 10. أن ركناة بن عبد يزيد طلق امرأته سهيمة البتة فأخبر النبي - صلى الله عليه وسلم - بذلك وقال والله ما أردت إلا واحدة. فقال رسول الله - صلى الله عليه وسلم - « والله ما أردت إلا واحدة » فقال ركناة والله ما أردت إلا واحدة

²⁶ Buhârî, Talak, 27. قال عويمر كذبت عليها يا رسول الله إن أمسكتها فطلقها ثلاثا قبل أن يأمره رسول الله صلى الله عليه وسلم.

²⁷ Muhammed b. İdrîs eş-Şafîî, *el-Umm*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/199.

²⁸ Buhârî, Talâk, 3. باب من أجاز طلاق الثلاث.

²⁹ Bk. Nesâî, Talâk, 4. قال: قلت لفاطمة بنت قيس: حدثيني عن طلاقك، قالت: طلقني زوجي ثلاثا وهو خارج إلى اليمن، فأجاز ذلك رسول الله - صلى الله عليه وسلم

³⁰ Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeyla'î, *Nasbu'r-râye li-ehâdîsî'l-hidâye*, (Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1997), 3/220. قلت : يا رسول الله ، أ رأيت لو طلقته ثلاثا ؟ قال : إذا عصيت ربك ، وبانت منك امرأتك.

kim eşini üç talakla boşarsa boşamasını bağlayıcı kabul ederiz, o kadın bir başkasıyla evlenmedikçe de eşine helal olmaz” buyurmuştur.³¹ Arz edilen rivayetlerden hareketle üç talakın üç sayıldığı konusundaki rivayetler manevî tevatüre ulaştığı savunulmuştur. Bu açıdan Hz. Ömer maslahat kapsamında kitaba-sünnete muhalif olarak üç talakı üç saymamıştır. Onun zamanına kadar ashop genellikle üç talakı üç ayrı temizlik dönemine yaymaktaydı. Bir yerdeki üç talak lafzıyla sadece bir boşamayı kastetmekte ve bir talak inşa diğerlerini tekit etmek amacıyla bu yöneme başvurmakta idiler. Sahabenin sözüne güvenildiğinden, üç talak ile bir boşamayı kastettikleri hem diyâneten hem de kazâen tasdik edilmekteydi. Hz. Ömer dönemine gelince sahabe efendimiz üç temizlik döneminin bitmesini beklemeden, üç talak lafzını üç boşama niyetiyle kullanmaya başlamıştır. Ayrıca doğruluğun ve takvanın azalmasına bağlı olarak, artık niyete itibar edilmemiş ve üç talak kazâen de üç sayılmaya başlanmıştır.³² Bu açıdan Hz. Ömer’in ve onu takip eden dört mezhebin nassa muhalefet etmeleri söz konusu değildir.

Nitekim fakihlere göre bir kimse üç defa “seni boşadım veya sen boşsun” lafzını tekrarlar ve bununla yalnızca bir boşamayı kastettiğini; kalan lafızları ise yalnızca tekit amacıyla zikrettiğini söylese bununla tek boşama gerçekleşir. Ancak bunun üç boşamaya niyet etmişse üç boşama gerçekleşir. Buna karşılık hanımına “seni üç talakla boşadım, üç talakla boşsun” derse bununla bir boşamaya niyet ettiğini iddia etse bile kazâen üç boşama gerçekleşir. Zira açık bir ifade karşısında niyetin ne olduğu sorgulanmaz. Aynı şekilde hanımına “seni bir talakla boşadım” diyerek bununla üç talakı kastetmiş olduğunu iddia etse bile bu yalnızca bir talak sayılır. Zira burada lafız yalnızca bir talak ifade etmektedir. Niyet buna iki talak eklemektedir. Oysa bu niyeti ifade eden bir lafız bulunmamaktadır. Bu açıdan iki talak şeklindeki niyet lafızdan mücerret kalmaktadır. Lafızdan mücerret bir niyetle boşama gerçekleşmez.³³ Şafiîlere göre tek defa “seni boşadım” diyerek üç talaka niyet ederse bununla üç boşama gerçekleşir. Ancak “bir talakla boşadım” şeklindeki bir ifadeyle -üç talaka niyet etse bile- bir boşama gerçekleşir. Zira talaka niyet etmek talak değildir. Burada ise yalnızca bir talak lafzı kullanılmıştır.³⁴

3. Molla Muhammed Saîd ve Fethu’r-Rahman İsimli Risalesinin Değerlendirmesi

3.1. Molla Muhammed Saîd (1890-1965): Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

Molla Muhammed Saîd’in künyesi: Muhammed Saîd b. Molla Ahmed b. Molla Muhammed b. Molla Hüseyin b. Molla Mahmud b. Molla Ahmed ed-Dihleji şeklindedir. Molla Muhammed Saîd, ilmî yönüyle temayüz eden çok sayıda alim, fakih, kâdı ve müftü yetiştiren bir aşirete mensuptur. Ailenin Süleymaniye Karadağ ilçesine bağlı Dihleja köyünde 1750 yıllarında kurdukları medrese, bir müddet sonra faaliyetlerini Süleymaniye’ye taşımış ve aynı gelenek günümüze kadar ulaşmıştır.³⁵ Molla Muhammed Saîd resmi kayıtlara göre 1894 tarihinde Süleymaniye’de doğmuştur. Babası el-Hâc Molla Ahmed’in vefatından sonra görev yaptığı mescide imam olarak atanmış, rahle-i tedrise geçmiş ve uzun süre imam ve müderris olarak görev yapmıştır. Molla Muhammed Saîd 11 Kasım 1965 yılında Süleymaniye’de vefat etmiştir.³⁶

³¹ Bk. Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen-i Dârekutnî*, (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1996), 4/20. سمع النبي صلى الله عليه وسلم رجلا طلق امرأته ألبنة ، فغضب ، وقال : تتخون آيات الله هزوا ، أو لعبا ؟ من طلق ألبنة أزمانه ثلاثا ، لا تحل له حتى تنكح زوجا غيره

³² Bk. Şafiî, *el-Umm*, 1/199-204; Zerkeşi, *Şerhu muhtasari’l-Hırakî*, 2/458-459; Bûtî, *Davâbitu’l-maslaha*, 155.

³³ İbn Mâze, *el-Muhîtu’l-Burhânî*, 3/224; İbn Kudame, *el-Muğnî*, 8/404-405; Mahallî, *Kenzu’r-râğibîn*, 3/176.

³⁴ Mahallî, *Kenzu’r-râğibîn*, 3/174.

³⁵ Abdulhamîd Emîn, *er-Risâletu’l-hamûdiyye fi beyâni ‘akâidî’l-dîniyye li Molla Muhammed Emîn el-Muftî İbn Molla Ahmed ed-Dihlezî, Dirâse ve Tahkîk*, (Beyrût: Dâru’r-Reyâhîn, 2020), 18.

³⁶ Muhammed Emin Zeki, *Târîhu Süleymaniyye*, (Bağdâd: Şeriketu’n-Neşri’l-İrakiyye 1951), 240; Ömer Rıza Kehhale, *Mu’cemu’l-müellifin terâcimu musannifi’l-kütübi’l-‘Arabiyye*, (Beyrût: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-‘Arabî, Ty.), 1/132; Tahir b. Molla Ahmed el-Bahreki, *Hayâtu’l-emcâd mim ‘ulemâi’l-Ekrâd*, Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2015), 2/117; Abdulhamid

Molla Muhammed Saîd'in ilmi şahsiyetinde babasının büyük bir emeği bulunmaktadır. Babası Kâdî el-Hâc Molla Ahmed ed-Dîhlejî 1834'de Irak Süleymaniye'ye bağlı Karadağ kasabasının Dihlêja köyünde doğmuştur. Karadağ'da başladığı ilim tahsilini Süleymaniye ve Bağdât'ta devam ettirerek Bağdat müftüsü Muhammed Feyzi ez-Zehâvî'nin (öl. 1891) yanında tamamlamıştır. İcazetten sonra İstanbul'a gelmiş ve Süleymaniye'nin Şehrbajar bölgesine kadı olarak tayin edilmiştir. Bir süre kadılık yaptıktan sonra Süleymaniye'ye geri dönmüş, Humhâne mescidine imam-müderres olarak tayin edilmiş ve 1900 yılında Süleymaniye'de vefat etmiştir. Molla Ahmed el-Hâc'ın verdiği eserler şunlardır: 1. *er-Risale'l-Kelâmiyye*, 2. *el-Fetâva'l-fikhiyye*, 3. *Risâletun fî Vâcibi'l-vucûd*, 4. *Risâletun fi'r-reddi 'ala'l-Allame Molla Abdurrahman el-Bencûvîni fî'l-kelami'n-nefsî*. Molla Muhammed Saîd babasının vefatından sonra Humhâne mescidinde imam-hatiplik ve müderreslik görevini üstlenmiştir. Bu görevi vefat ettiği tarihe kadar sürdürmüştür. Yaptığımız araştırmada Molla Muhammed Said'in ise "*Risâletu fethi'r-rahmân*" dışındaki eserlerine ulaşamadık.

3.2. *Risâlenin muhtevası ve önemi*

Molla Muhammed Said'in "*Risâletu Fethi'r-Rahmân fi'r-Reddi 'ala munkirî't-talâki's-selâs ve talaki's-sekrân*" isimli eseri 10 varaklık yıpranmış eski bir taş baskıdır. Eserin kapağında onun bizzat müellifi tarafından 1949 yılında telif edildiği yazılmaktadır. Eser, sarhoşun boşamasının geçersiz olduğunu ve üç talakın bir boşama sayılacağını savunan görüşlere reddiye mahiyetindedir. Dört mezhebin konuyla ilgili görüşü delilleriyle birlikte ele almakta, karşıt görüşün delile-icmâya aykırı olduğunu savunmaktadır. Eserdeki yaklaşım dört mezhep görüşlerine sıkı bir bağlılığı ve taklidi esas almakla birlikte ele aldığı konuyla ilgili delilleri ihmal etmemektedir.

Eser, mensubu olduğu fıkhi yaklaşımı antitez mahiyetindeki ekollerin fıkıh anlayışıyla kıyaslama imkânı vermektedir. Bu eser tedvin/doktriner gelişim sürecini tamamladığı gerekçesiyle dört mezhebi esas almaktadır. Eser, dört mezhebin dışında delil açısından yeterince kritik edilmeyen, icmâya aykırılık teşkil eden ve doktriner/tedvin gelişim sürecini tamamlamayan mezheplerle amel edilmeyeceği savunmaktadır. Herhangi bir mezhebe ait görüşleri delil açısından eleştirerek olgunlaştırmayı ve fetvaya esas olan görüşü belirlemeyi muhakkik mezhep müçtehitlerine ait bir görev olarak değerlendirmektedir. Müçtehit olmayanların ise bu konuda yalnızca dört mezhebe tabi olmakla mükellef olduklarını savunmaktadır. Eserdeki yaklaşım günümüze ulaşan-ulaşmayan, tedvin edilen-edilmeyen bu çerçevede amel etmeye ve fetva vermeye layık olan ve olmayan mezhep/görüşler arasında ayırma gitmektedir. Dört mezhebin muteber kitaplarındaki fıkıh ibarelerini birer kanun maddesi olarak değerlendirmektedir. Zira bu mezheplere ait görüşler daha önce delil merkezli kritik, tedvin ve doktrin sürecini tamamlamak suretiyle kendi içinde bütünlük ve istikrarı sağlamıştır. Eser dört mezhebe aykırı olarak üç boşamayı bir olarak kabul eden ve sarhoşun boşamasının geçersiz olduğunu savunan görüşlere, bu çerçevede İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'a delil merkezli olmak üzere son derece kesin, katı bir yaklaşımla mukabele etmektedir.

3.3. *Risâlenin telif sebebi*

Müellifin yaşadığı coğrafya, dört mezhebe sıkı bir bağlılığın icmâya aykırı olmakla itham edilen bazı görüşlerle çatıştığı ve reddiyelerle çalkalandığı bir döneme şahitlik etmiştir. Risâlenin girişinde: "Fazilet sahibi bazı alimlerin 'sarhoşun yaptığı boşamanın geçerli olmadığı ve tek defada yapılan üç boşamanın bir boşama sayılacağı' görüşüne itiraz ettikleri; bazılarının ise bu itiraza son derece zayıf cevaplarla karşılık verdikleri bize ulaştı." denilmektedir.

Muhammed Emin, *Munakaşetun 'ilmiyyetun fi'l-kelâmi'n-nefsî beyne'l-'allameteyn Molla Abdurrahman el-Bencûvîni ve Molla Ahmed ed-Dîhlejî*, (Amman: Dâru'l-Feth, 2020), 176-177.

Risalenin mensubu olduğu dönemde dört mezhebe sıkı bağlılığı esas alan klasik ekollerle Muhammed Abduh'un başlattığı taklit karşıtı ekoller arasında ilmi tartışmalar yaşanmıştır.

Molla Muhammed'in (öl.1965) risalesini telif ettiği tarihlerde, Erbil'de müderrislik yapan Molla Ahmed el-Beytivâtî (öl.1961) "*Talâkus's-selâs ve Talâku's-sekrân*" isimli bir eser telif etmiştir. Beytivâtî, dönemin Ezher Şeyhi Mustafâ el-Merağî'nin (öl.1945) Mısır el-Sabâh dergisinde "sarhoşun boşamasının geçersiz olduğu" ve "üç boşamanın bir sayılacağı" görüşünü savunan bir makale yayınladığını aktarmıştır. Bunun üzerine Beytivâtî Merâğî'ye gönderdiği mektupta onun bu görüşlerini eleştirmiş; üç talâkın üç boşama olduğunu ve sarhoşun boşamasının geçerli olduğunu dört mezhebin görüşlerine isnat ederek delilleriyle birlikte açıklamıştır.³⁷ Merağî ise konuyla ilgili görüşlerini içeren *Buhûs fi't-teşrî'il-İslâmî ve esânîdi kanûni'z-zevâci ve't-talâk* isimli kitabını kendisine göndermiş ve Beytivâtî'nin itirazına kısa bir cevapla karşılık vermiştir.³⁸ Bunun üzerine Beytâvî kendisine reddiye yazdığını, ancak Merağî'nin buna cevap verme fırsatı bulamadan (1945)'te vefat ettiğini belirtmiştir.³⁹ Beytivâtî arz edilen ilmi tartışması yaklaşık olarak 1945 tarihlerine tekabül ederken, eseri 1954 tarihinde basılmıştır. Molla Muhammed Said ise risalesini 1949 yılında telif etmiştir. Buna göre onun risalesi, Ahmed el-Beytâvî'nin konuyla ilgili mezkûr itiraz/risalesiyle ve Merağî'nin bu itiraza verdiği cevapla aynı zamanlara tekabül etmektedir. Bu açıdan mezkûr risaleler Mısır'da Mustafa Merağî'nin telif ettiği kitapta, İbn Teymiye ve İbn Kayyim'a ait olup dört mezhep tarafından kabul edilmeyen, ayrıca taklidi reddeden, zayıf bile olsa mevcut örfe uygun içtihatların alınmasını ve örfe uygun içtihatlar yoksa yeni içtihatlarda bulunmayı savunan görüşlerin⁴⁰ yayılmasına bir tepki olarak telif edilmiş olmalıdır. Nitekim Molla Muhammed Saîd, bu risaleyi "üç talâk bir sayan, sarhoşun boşamasının geçersiz olduğunu savunan" görüşlere reddiye yazarları desteklemek; bu reddiye zayıf cevap verenlere karşılık vermek ve toplumu bu konuda aydınlatmak üzere yazdığını belirtmiştir.

Yaptığımız araştırma ve karşılaştırma neticesinde Molla Muhammed Said'in risalesini bu olay üzerine kaleme aldığına dair kesin bir bulguya rastlamadık. Ancak her iki risalenin telif tarihi, olay örgüsü ve içerik bakımından bir biriyle örtüştüğü görülmektedir. Öyle ki Molla Muhammed'in yazdığı risalenin, Beytivâtî'nin risalesini tamamlayıcı bir mahiyette olduğu görülmektedir.⁴¹ Bu durum Muhammed Said'in sarhoşun boşamasının geçerli olduğuna itiraz eden alimlerle Ahmed e-Beytivâtî'yi, buna zayıf cevap verenlerle Mustafa el-Merağî'yi kastetmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak yaptığımız araştırmaya rağmen bunu destekleyen kesin kanıtlara ulaşamadık. Bu nedenle risalenin telifine sebep olarak aktardığımız durumun kesinlik arz etmediğini belirtmek gerekir. Öte yandan Mustafa Merağî Sudan'da kadılık, Mısır'da Ezher şeyhliği, Şeriat Mahkemesi başkanlığı yapmış ve fıkıh alanında önemli eserler vermiştir.

³⁷ Abdullah Beytivâtî, *Kitabu talâki'l-ekrad ve't-talâki's-selâs ve tuğyâni'l-evliyai fi'l-enkiha* Eski Taş Baskı, (Erbil: Matbaatu Erbil, 1374/1955), 26; Sito, *Talâku'l-ekrad ve talâkus's-selâs ve talâku's-sekrân ve tuğyânu'l-evliyâ'i fi'l-enkiha li Mollâ Abdullah el-Beytivâtî: Dirâse ve tahkîk*, 34, 118.

³⁸ Bk. Muhammed Mustafa el-Merağî, *Mecmau Mecelleti'l-Müslimi'l-Mu'asır*, "Buhûs fi't-teşrî'il-İslâmî ve esânîdi kanûni'z-zevâci ve't-talâk", *Mecelletu'l-Müslimi'l-Mu'asır*, 19/75-76 (Temmuz 1995), 168-178.

³⁹ Verilen Cevaplar İçin Bk. Sito, *Talâku'l-ekrad ve talâkus's-selâs ve talâku's-sekrân ve tuğyânu'l-evliyâ'i fi'l-enkiha li Mollâ Abdullah el-Beytivâtî: Dirâse ve tahkîk*, 30-139.

⁴⁰ Bk. Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye el-Harrânî, *Mecmûu' fetâva*, (Medine: Mecma'u Melik Fehd, 2004), 32/311.

⁴¹ Bk. Krş. Molla Muhamed Saîd, *Risâletu fethi'r-Rahmân* ve Sito, *Talâku'l-ekrad ve talâkus's-selâs ve talâku's-sekrân ve tuğyânu'l-evliyâ'i fi'l-enkiha li Mollâ Abdullah el-Beytivâtî: Dirâse ve tahkîk*, 93, 105.

Her halükârda Molla Muhammed Said ele aldığımız risalesini, sarhoşun boşamasını geçersiz sayan, icmâya aykırı olarak üç talakı bir sayan görüşlere yönelik bir reddiyeyi savunmak ve buna verilen zayıf cevapları reddetmek üzere yazdığını ifade etmiştir. Yazdığı risalenin içeriği, çağdaşı olan Müderris Hüseyin Beskendî, Müderris Nurî İbn es-Seyyid Baba Ali, Seyyid Abdulğafur ve Seyyid Abdurrahman 'Az bânî tarafından yazılan takrizlerle onaylanarak desteklenmiştir. Molla Ahmed Beytâvî, Mustafa el-Merağîyle yaptığı yazışmada sevgi, saygı ve hoşgörü çerçevesinde son derece yapıcı ve yumuşak bir üslup kullanmıştır.⁴² Molla Muhammed Said ise reddiyesinde mezhep görüşlerini delilleriyle birlikte zikrederken eleştirdiği görüşlerin sahiplerini zikretmemiştir.

3.4. Risaledeki yaklaşımın fikhî arka planı

Molla Muhammed Saîd'in Risalesi dört mezhebe sıkı bağlılığı hidayet; dört mezhepten inhiraf etmeyi dalalet olarak değerlendiren bir yaklaşımın tezahürüdür. Bu yaklaşımın kökeni dört mezhebin kurumsallaşmaya başladığı tarihlere kadar uzanmaktadır. Özellikle hicri 4. asırdan sonra yaklaşık (5. Asır ile 9. asırlar arasında) Eyyûbî (h.566-866; m.1170-1462) ve Memlûkler (h.647-920; m.1250-1515) döneminin dört mezhep kurumsallaşmasında büyük bir etkisi olmuştur. Eyyûbîler Mısır'ı fethettikten sonra, Fatımîler döneminde güçlenerek hâkimiyet sağlamaya çalışan Şî-Batınî ekolü ortadan kaldırmak, yerine sünî düşüncüyü ikame ederek Mısır'da Şîi düşüncenin izlerini silmek istemiştir. Bunu sağlamak üzere dört mezhebi merkeze alan ilmi ve mezhebî bir faaliyet başlatmış ve bu faaliyeti kurumsallaştırmıştır. Selahaddin'in emriyle bir taraftan dört fıkıh mezhebine ayrı medreseler tahsis edilirken, diğer taraftan dört mezhebi bir arada okutan medreseler de inşa edilmiştir. Bu medreseler Mısır merkezde olmak üzere Suriye, Irak ve Yemen gibi Eyyûbîlerin hâkimiyet kurduğu coğrafyalarda geniş bir alana yayılmıştır. Eyyûbîlerin bu alandaki çabaları "dört hak mezhep" fikrinin temellerinin atılmasıyla sonuçlanmıştır. Memlûklerle birlikte bu fikri süreç derinleşmiş ve dört hak mezhep olgusu kurumsallaşarak günümüze kadar ulaşmıştır.⁴³

Arz edilen süreçte İbn Teymiye (öl. 728/1328) ve İbn Kayyim (öl. 751/1350) gibi bazı alimler dört mezhebe muhalif görüşleri sebebiyle dalaletle itham edilmiş ve ihtilaflarına herhangi bir önem verilmemiştir.⁴⁴ Selefi kimliğiyle ön plana çıkan, İbn Teymiye'ye ait görüşlerle fetva verdiği için baskıya maruz kalan ve bundan vazgeçince de İbn Teymiye taraftarlarınınca eleştirilen, özellikle İbn Teymiye'nin üç talakın bir sayılacağı konusunda görüşlerini kabul etmeyen⁴⁵ İbn Receb el-Hanbelî'nin (öl. 795/1393) aynı dönemlerde *er-Red 'alâ meni't-tebaa ğayri'l-mezâhibi'l-erbaa* isminde bir eser telif etmiştir. Bu eser arz edilen dört hak mezhep yaklaşımının oldukça somut-önemli bir tezahürü ve adeta manifestosudur.⁴⁶ İbn Receb'e göre önce Kur'an, sonra sünnet ve bilahare fıkıh ilmi tedvin sürecini tamamlamıştır. Selef alimlerinin ilk iki asırdaki ilim, adalet, takva ve delil merkezli heva-hevesten uzak içtihat-ihtilaf geleneği

⁴² Sito, *Talâku'l-ekrad ve talâku's-selâs ve talâku's-sekrân ve tuşyânu'l-evliyâ'i fi'l-enkiha li Mollâ Abdullah el-Beytivâtî: Dirâse ve tahkîk*, 34.

⁴³ Bk. Ramazan Korkut, "Eyyûbîler Döneminde Fıkıh ve Temel Özellikleri", *Eyyûbîlerde İlim, Kültür ve Sanat*, Abdulhalim Oflaz vd., (İstanbul: Hiperyayın, 2020), 132, 146; İlhan Baran, *Büyük Selçuklu ve Eyyûbîler'de Siyaset Eksenli Sünî Faaliyetler*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 254.

⁴⁴ Subkî, İbn Teymiye'nin bidat ehlinden olduğunu ileri sürmüştü; şarta bağlı boşamanın gerçekleşmeyeceğini sadece yemin keffareti gerektiğini savunduğundan ve mezheplerin icmâ ettikleri bir hususa aykırı görüşlerinden dolayı İzzetü'l-Cemaa tarafından dâl ve mudil olmakla itham edildiği aktarılmıştır. Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî, *Nihâyetu'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, (Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1984), 7/10.

⁴⁵ Cengiz Kallek, "İbn Receb", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/244.

⁴⁶ Bk. Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Hanbelî el-Bağdâdî, *er-Red 'alâ meni't-tebaa ğayri'l-mezâhibi'l-erbaa*, thk. Yahya b. İbrahim el-Yahyâ, (Riyâd: Merkezu'l-Mürebî, 2016) 12-13.

devam edecek olsaydı; ilerleyen zamanlarda ilim, takva ve adalet vasfının zayıflamasına bağlı olarak heva-hevesin etkisi altında kalan nâ-ehil kimseler içtihatla bulunacaktı. Bu durum helali haram, haramı helal kabul etmekle nihayetinde dinin fesada uğramasıyla sonuçlanabilecekti. Hz. Osman zamanında Kur'an nüshalarının dört adet çoğaltılması İslam merkezlerine gönderilmesi kıraatte birliği sağlamıştır. Kur'an tedvin edildikten sonra İmam mushafa aykırı şaz kıraatlerin artık kıraat esnasında kullanılamayacağı konusunda görüş birliği oluşmuştur.⁴⁷ Kur'an'ın tedvini şaz kıraatlerin sınırlandırılmasına, hadisin tedvini sahih hadislerin tespit edilerek zayıflarının bertaraf edilmesine, mezhep görüşleri arasında delil merkezli tercih, mezheplerin tedvin/doktriner gelişim sürecini tamamlayarak olgunlaşması şaz olan fikhî görüşlerle amel etmeyi bertaraf etmiş ve bu durum fikhî-hukukî alanda teori-uygulama açısından bir istikrar sağlamıştır. Kur'an'ın tedviniyle nasıl ki şaz kıraatlerin önüne geçilmiş, hadis alanındaki tedvin nasıl zayıf hadislerle amel etmeye mani olmuşsa, aynı şekilde mezheplerin tedviniyle birlikte zayıf/şaz olan fikhî görüşlerle amel etmeyle sonuçlanacak kaotik hevaî yaklaşımların önüne geçilmiştir. Bu durum tedvin edilen dört mezhebi amele layık hale getirirken, tedvin edilmemiş mezhep görüşleriyle amel etmeye mani olmakta ve dini fesada uğramaktan korumaktadır. Bu nedenle dört mezhebin dışında çıkmak caiz değildir.⁴⁸ Müçtehidin bir başka müçtehidini taklit etmesi caiz olmasa da, mezheplerin tedvininden sonra içtihat mertebesine ulaşsa bile bir müçtehidin artık diğer müçtehitleri taklit etmesi caizdir.⁴⁹ Mezhep imamlarının taklide karşı yaklaşımları ve taklidi caiz görmemeleri Ahmed b. Hanbel'in beni, Maliki, Sevrî'yi veya Evzâ'yi taklit etmeyin hükmü onların aldığı yerden alın, İmam Ebû Yûsuf'un "nerden hüküm verdiğimizizi bilmeyenlerin görüşümüzü alması helal değildir"⁵⁰, ve İmam Şafî'nin "hatibu'l-leyl" benzetmesi, kendi görüşlerinin delil merkezli olarak eleştirilmesine ve doğrusu alınması, yanlışsa bırakılması türünden açıklamaların⁵¹ muhatabı yine kendileri gibi müçtehit olan kimselerdir. Bu açıklamaların muhatabı ehliyet şartlarına haiz olmadığı halde içtihat iddiasında bulunan, ancak henüz işin başında bulunan mukallitler değildir. Dolayısıyla müçtehit olmayanlar tedvin edilmiş dört mezhepten birini taklit etmekle mükelleftir.⁵² Oysa nasların, mezhep içtihatlarının sınırlı; olayların sınırsız olduğu dikkate alınca içtihat faaliyetlerinin artık durduğunu, dört mezhebe mutlak bir bağlılığın esas alınması gerektiğini, mezheplerin her konuya açıklık getirdiğini iddia etmek vakıyyla izah edilemeyecek bir durumdur. Molla Muhammed Saîd'in felsefe, kelam ve tasavvuf alanında olmasa da dört mezhepten birine bağlılığı esas alan görüşü mezkûr yaklaşımla örtüşmektedir. Selefî salihînden olan dört mezhep sınırları/bağlılığı anlaşılabilir bir husustur, ancak mezhep içtihatlarında çözümü bulunmayan meseleler için kollektif içtihatlarla olan ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir.

İbn Receb'in güçlü temsilcilerinden olduğu yukarıda arz edilen yaklaşım, Memlûkler döneminde dört mezhebin tedvin sürecini ve fikhî/hukukî istikrarı tamamladığını ifade etmek üzere ortaya çıkan "dört hak mezhep" anlayışı uzun asırlar boyunca Mısır merkezli olmak üzere İslam dünyasına hakim olmuştur. Bu anlayış bir yönüyle Şîânın, Zahirî ve Batınî inhirafının batıl olduğunu ifade etmektedir. İbn Teymiye ve İbn Kayyim gibi bu anlayışa yönelik bireysel tepkiler dört mezhep hâkimiyetinin gölgesinde dikkate alınmamış ve Mısır'da

⁴⁷ İbn Receb, *er-Red 'ala meni't-tebaa ğayri'l-mezâhibi'l-erbaa*, 12-18.

⁴⁸ İbn Receb, *er-Red 'ala meni't-tebaa ğayri'l-mezâhibi'l-erbaa*, 18-28, 19, 34.

⁴⁹ İbn Receb, *er-Red 'ala meni't-tebaa ğayri'l-mezâhibi'l-erbaa*, 31.

⁵⁰ Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-'alemîn*, (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1974), 2/201.

⁵¹ Ebûbekr Ahmed b. Huseyn el-Beyhakî, *Menâkıbu's-Şafîi*, thk. Ahmed Sakar, (Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1970), 20.

⁵² İbn Receb, *er-Red 'ala meni't-tebaa ğayri'l-mezâhibi'l-erbaa*, 37-38.

İbn Hacer (ö. 852/1449), Şirbinî (ö. 977/1570) ve Remlî (ö. 1004/1596); Şam'da ise Sübkî (ö. 771/1370) ve İbn Abidin (ö. 1252/1836) gibi alimlerce dalaletle, nassa-icmâya muhalefetle itham edilmiş ve ilmi bir değer verilmemiştir. Aradan geçen yaklaşık beş asırdan sonra Mısır'da Muhammed Abduh (öl. 1849-1905) ve talebesi Reşid Rızâ ile (1865-1935) birlikte ortaya çıkan Mustafâ el-Merağî tarafından savunulan rasyonalist ekol, İbn Receb tarafından dile getirilen düşüncenin tam aksini savunmuştur. Müslümanların geri kalma sebeplerini taklide bağlamışlardır. Hicri dördüncü asırdan itibaren içtihadın yerini taklide bıraktığı, taklidin dini ilimlerden, mezhep bağlılığına/taassubuna oradan diğer bilimlere varıncaya kadar hâkim zihniyet haline geldiğini, nassa aykırı mezhep görüşlerinin nassa tercih edildiğini, taklitçi alimlerin mezhep taassubuyla ümmeti kamplara ayırdığını ve katılımcı ruhu köreltmiş olduğunu savunmuşlardır. Batıyı taklit edenler ise sorgulamadan, değerlendirmeden yüzeysel değerlendirmeye yetinmekte, batının teknolojisini alma, düşünce derinliklerine inme yerine kültürüne odaklanmakta ve çeşitli komplekslere kapılarak batı kültürü karşısında kendilerini küçük düşürmektedirler.⁵³ Taklidin yerini içtihadî bir dinamizme bırakması, taassuptan uzak eleştirel düşünebilen, tartışmaya açık alimlerin yetişmesi için mezheplerin tedvin/kurumsallaşma sürecinden önceki ilk asrın örnek alınması gerekmektedir. Bu dönemlerde mukallidin dilediği mezhep imamından fetva aldığı, mahza taklidin yerine delilin esas alındığını, günümüzde usul bakımından hicri ilk asrın takip edilmesi ve Kuran-Sünneti merkeze alarak dinî/içtihadî düşünceyi yeniden ihya etmek gerektiğini savunmuşlardır.⁵⁴ Doğrusu Mısır merkezli bu yaklaşımın dört mezhebin dışına çıkma, mezhepsel istikrarsızlık açısından Arap dünyası üzerinde büyük etkileri olmuştur. Nitekim Reşid Rıza İbn Teymiye'nin görüşlerine büyük bir önem verirken üç talakın bir sayıldığını, bunun aksini savunanların kendi kitabını alarak Allah'ın kitabını bir tarafa bıraktıklarını iddia edebilmiştir.⁵⁵ Mustafa el-Merağî'nin üç talakın bir sayıldığı ve sarhoşun boşamasının geçersiz olduğuna dair görüşleri de bu yöndedir.⁵⁶ Oysa taklidin dini alanda bir öğrenme yöntemi olduğu usulün müslem konularındandır. Geri kalmanın tembellik, atalet, dinin yanlış anlaşılması, sömürü ve sefihlik türünden sebepleri varken bunu avamın dinî öğrenme yöntemi olarak dinî-amelî konularda taklid gerekçesine bağlamak isabetli görünmemektedir. Zira avam müçtehit olmadığı gibi, dini ancak müçtehitleri taklit etmek suretiyle öğrenme imkânına sahiptir. Öte yandan Abduh ekolünün fıkıh alanında savunduğu içtihadî geleneğin ihyası, biri müçtehidin varlık-yokluk ve ehliyet problemi diğeri İbn Receb'in ifade ettiği şekilde heva-hevesin dinî alandaki tahakkümü, bilahare içtihat için esas alınacak örfün ne derece sahih olduğu ve dini-içtihadî faaliyeti mevcut sosyo-kültürel şartlara feda etme ihtimali türünden birçok problemle karşı karşıyadır.

Haliyle arz edilen yaklaşım, dört mezhebe sıkı bağlılığı esas alan ve dört mezhebin icmâ ettikleri hususlara muhalefeti dalalet olarak değerlendiren ilim çevreleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkinin tezahürlerinden biri de Molla Ahmed el-Beytîvâtî'nin Mustafa el-Merağî'ye üç talak ve sarhoşun boşaması konusunda reddiye mahiyetindeki ilmi tepkisidir. Taklidin meşruiyetini savunan risalesi de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bu yönüyle Molla Muhammed Saîd'in Fethu'r-Rahmân isimli risalesi ise el-Beytîvâtî'nin eserini içerik bakımından desteklerken, aslında dört hak mezhep kavramını, icmâ ve delilleri esas alarak Abduh, Reşid Rıza ve Mustafa el-Merağî'nin temsil ettikleri ekole ve bu ekolün uzantısı olan görüşlere bir

⁵³ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, (Kahire: Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Amme, 1990), 3/206, 4/41, 7/172.

⁵⁴ Muhammed Reşid Rıza, *Târîhu'l-Ustâz Şeyh Muhammed Abduh*, (Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2006), 11; Mehmet Sait Özervarlı, "Muhammed Abduh", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV, 2005), 30/483.

⁵⁵ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, 2/307.

⁵⁶ Bk. Merâğî, *Mecmau Mecelleti'l-Müslimi'l-Mu'asır*, "Buhûs fi't-teşrî'il-İslâmî ve esânîdi kanûni'z-zevâci ve't-talâk", *Mecelletu'l-Müslimi'l-Mu'asır*, 19/75-76 (Temmuz 1995), 178).

reddiye mahiyetindedir. Mahza taklidin yerine görüşün dayandığı delille birlikte esas alınması kabul edilebilir bir husustur. Ancak mezhep imamlarının nassa muhalefet ettikleri, mezhep görüşlerinin naslarla çatıştığı ve nassa tercih edildiği gerçekten ispatlanması güç bir iddiadır. Öte yandan taklidin yerini içtihadı bırakması ancak içtihat ehliyetinin elde edilmesiyle sağlanabilecek bir husustur. Avamın fikhî konularda böyle bir ehliyete sahip olmadığı sabittir. Haliyle avamın teşvik edildiği bu yaklaşım mezhep istikrarsızlığını, mezhep ruhsatlarına tabi olmayı, ihtilafli görüşler arasında hevaî tercihleri ve dinin mükellefiyetinden uzaklaşma türünden tehlikeleri barındırmaktadır.⁵⁷ Öte yandan içtihat ehliyetine sahip olduğunu ileri sürenlerin içtihadı ehil olup olmadıkları tartışmalı bir husustur. Bu nedenle dini yaşantıda istikrarın sağlanması için mezhep bağlılığın esas alınması, tedvin edilmiş mezheplerle amel etmenin; hakkında hüküm bulunmayan meseleleri ise kollektif bir içtihatla hükme bağlamanın daha isabetli olacağı da söylenebilir.

3.5. Risalenin temel kaynakları

Müellif risalesinde dört mezhebin muteber olarak kabul edilen fıkıh kaynaklarını kullanmış, bunun yanı sıra fıkıh usulü kaynaklarından da yararlanmış. Müellife göre her konuda dört mezhebin muteber kaynaklarının esas alınması gerekmektedir. Ona göre dört fıkıh mezhebi tedvin-doktriner gelişim sürecini tamamladığından bu mezheplerle amel edilmelidir. Tedvin-doktriner gelişim sürecini tamamlamamış olan mezheplerle amel edilmez. Dört mezhep imamından aktarılan farklı görüşler arasında delil merkezli kritik sonucunda fetvaya asıl olan görüşü tespit-tercih etmek müçtehitlerin görevidir. Mukallitler mezhep müçtehitlerinin fetvaya asıl olarak belirlediği görüşle delil talep etmeden amel edebilirler. Davud Zahirî veya Süfyan Sevrî gibi tedvin sürecini tamamlamayan mezhep görüşlerinin yanında Zahiriye mezhebi, Şia mezhebi, İbn Teymiye ve İbn Kayyım gibi icmâya aykırı görüşleriyle ön plana çıkanların görüşleriyle amel edilemez. Müellif arz edilen usul çerçevesinde Şafî fıkıh kaynaklarından İmam Şafiî'nin *İhtilâfu'l-hadîs* isimli eserini, ağırlıklı olarak İbn Hacer el-Heytemî'nin *Tuhfetu'l-muhtâc fi şerhi'l-minhâc*, Remlî'nin *Nihâyetu'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*; Hanefî mezhebinden İbn Abidin'in *Reddu'l-muhtâr 'ala'd-durri'l-muhtâr*, Malikîlerden Desukî'nin *Haşiyetu'd-Desûkî 'ala's-şerhi'l-kebîr* ve Hanbelî mezhebinden İbn Kudame'nin *'Umdetu'l-fıkh fi'l-mezhebi'l-Hanbelî* ve Buhâtî'nin *Ravzu'l-murabba' şerhu zâdi'l-müstankî* eserlerini esas almıştır. Fıkıh usulü alanında kaynak ismi vermemekle birlikte usul kaynaklarında yaygın olarak bilinen genel usul kaidelerini kullanmıştır.

Metnin tahkikinde müellifin kullandığı ayet-hadislerin tahricini yaparak, kaynaklara isnat ettiği fıkıh görüşleri, ilgili kaynaklardan tahkik etmek suretiyle dipnotta belirttik. Eleştirdiği görüşleri sahiplerine isnat ederek dipnotta vermeye çalıştık. Irak Süleymaniye Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûn kütüphanesinden yaptığımız araştırmalar, gerekse müellifin babasının bıraktığı eserleri tahkik eden Abdülhâmîd Emîn'in müellifin yakınlarından talep etmesine rağmen elimizdeki risalenin diğer nüshalarına ulaşamadık. Elimizdeki nüshaya Abdülhamîd Emîn vasıtasıyla müellifin hayattaki yakınları vasıtasıyla ulaştık.

Sonuç ve Değerlendirme

Sarhoşun boşaması dört mezhebin müftâ bih görüşünde geçerlidir. Molla Muhammed Said bu görüşü savunmuştur. Günümüzde ise delil merkezli analizlere ve "hakimin hükmü ihtilafı izale eder" kuralı çerçevesinde böyle bir boşamanın geçersiz olduğu görüşü kabul edilmiştir. Dört mezhebe göre bid'î boşama, haram olmakla birlikte geçerlidir. Sünnete aykırı bir hukuki işlemin geçersizliğini savunan İbn Teymiye, İbn Kayyım'ın yanı sıra günümüzde bir çok alim bu tür boşamaları geçersiz saymıştır. Ancak bid'î işlem kapsamında yasaklanan husus boşama

⁵⁷ Bk. İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtübî, *el-Muvâfakat*, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2002), 745.

değil, boşamaya mücavir bir vasıf olarak iddet süresini uzatarak kadına zarar vermektedir. Öte yandan sünnî boşama aile birliğinin dağılmasını zorlaştırmayı, düşünme ve pişmanlık gibi sebepleri güçlendirmeyi hedeflemektedir. Haliyle böyle bir boşama cuma vaktinde alışveriş kapsamında değerlendirilmiş, kişinin günahkar ancak boşamanın geçerli olduğunu savunulmuştur. Bu kapsamda bir mecliste üç ayrı boşama veya tek defada üç talakla boşama ise dört mezhebe göre geçerlidir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre haram, İmam Şafii'ye göre sünnete uygun olmakla birlikte geçerlidir. Her halükarda üç boşamaya niyet edilmişse, bunun geçerli/vaki olduğuna dair çok sayıda hadis bulunmaktadır. Hz. Ömer'in bu konuda üç talakla boşama ile kitaba-sünnete muhalefeti söz konusu değildir. Geçmişte Şia ve Zahirî ekollerinin, İbn Teymiye ve İbn Kayyim'in dışında dört mezhep üç talakla boşama saymıştır. Ancak burada niyet hususu belirleyici olmaktadır. Üç ayrı talak lafzıyla birincisi inşa, gerisi tekid suretinde bir boşama kastedilmişse bir; ancak üç talak kastedilmişse üç boşama gerçekleşmektedir. Dört mezhebe göre tek celsede "üç talakla boşadım" sözü açık olduğundan, bununla niyete gerek kalmaksızın üç talak gerçekleşmektedir. Molla Muhammed Saîd Fethu'r-Rahman eserinde bu görüşü kabul etmektedir. Eserdeki temel yaklaşım kitap, sünnet ve dört mezhebin tedvinini esas almakta, tedvin edilmemiş mezheplerin doktriner gelişim sürecini tamamlamadıkları özellikle konuyla ilgili zayıf delillere dayandıkları gerekçesiyle amel edilmeyeceğini savunmaktadır. Eserdeki bu tartışma, tedvin edilmiş dört hak mezhep ve taklit anlayışının, taklide karşı olan İbn Teymiye, İbn Kayyim ve bu çizgide yürüyen Muhammed Abduh, Reşid Rıza ve Mustafa el-Merâğî'nin temsil ettiği ekolün çatışmasından ileri gelmektedir. Arap ülkeleri Ahval-i şahsiye alanında İbn Teymiye'nin görüşünü esas alırken, bu görüşün yanı sıra dört mezhebin görüşüyle fetva verenler de bulunmaktadır. Molla Muhammed Said tek celsede üç talakla boşamayı üç sayan dört mezhep görüşünün delil açısından daha isabetli olduğunu, bu boşamayı bir sayan görüşlerin konuyla ilgili delillere usul-füru açısından aykırı olduğunu ifade etmektedir. Ancak üç boşamada niyetin sorgulanması bir talak kastedilmişse bir, üç kastedilmişse üç boşamanın gerçekleşmiş olacağına fikhî görüşler de bulunmaktadır.

Kaynakça

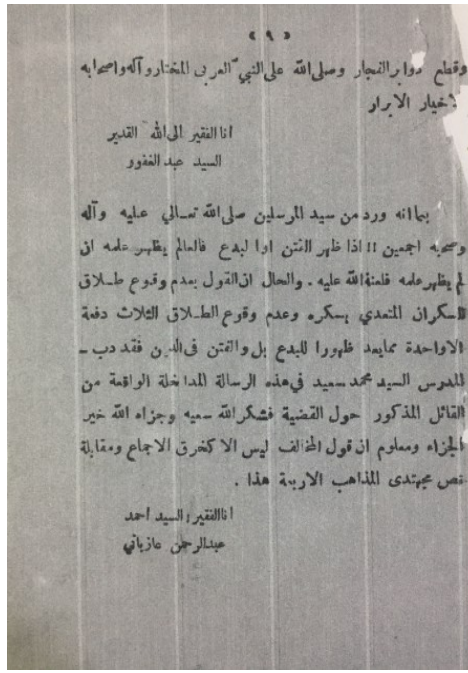
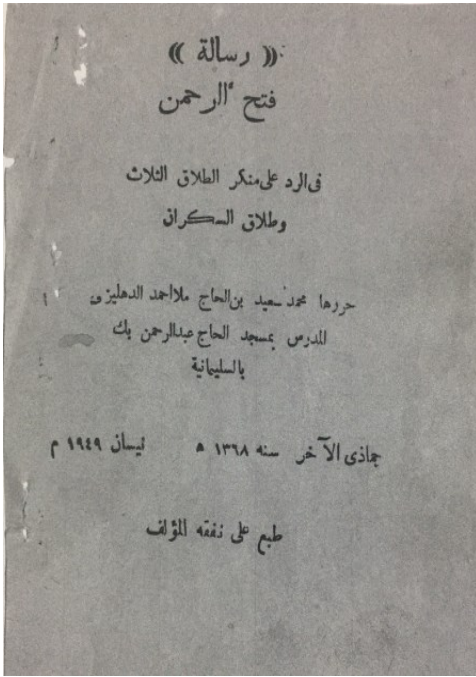
- Acar, Halil İbrahim. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Yay., 2017.
- Âmidî, Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, Ty.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Fesad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay., 1995.
- *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yay., 2017.
- Baran, İlhan. *Büyük Selçuklu ve Eyyübîler'de Siyaset Eksenli Sünnî Faaliyetler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. Huseyn. *Menâkıbu's-Şafîi*. thk. Ahmed Sakar. Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1970.
- Bahrekî, Tahir b. Molla Ahmed. *Hayâtu'l-emcâd mim 'ulemâi'l-Ekrâd*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015.
- Beytîvâtî, Abdullah. *Kitabu talâki'l-ekrad ve't-talâki's-selâs ve tuğyâni'l-evliyai fi'l-enkiha*. Erbil: Matbaatu Erbil, 1374/1955.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşfu'l-kınâ' 'an metni'l-iknâ'*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1402.
- Bûtî, Ramazan. *Davâbitu'l-maslaha fi's-serî'ati'l-İslâmiyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Cessâs, Ebûbekir Ahmed b. Ali. *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*. Beyrût: Dâru's-Sirâc, 2013.
- Çeker, Orhan. *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*. Konya: Mehîr Vakfı, 2017.

- Çolak, Abdullah. *İslam Aile Hukuku*. Ankara: Öncü Basım, 2017.
- Desûkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiyetu'd-Desûkî 'alâ şerhi'l-kebîr*. Beyrût, Daru'l-Fikr, Ty.
- Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetu'l-muhtâc bi şerhi'l-minhâc mea hevâşşîş-Riroânî ve'l-'Abbâdî*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1983.
- Emin Zeki, Muhammed. *Târîhu Süleymaniyye*. Bağdâd: Şeriketu'n-Neşri'l-Irakıyye 1951.
- Emîn, Abdulhamîd Muhammed. *er-Risâletu'l-hamûdiyye fî beyâni 'akâidi'd-dîniyye li Molla Muhammed Emîn el-Muftî İbn Molla Ahmed ed-Dihlêzî, Dirâse ve Tahkîk*. Beyrût: Dâru'r-Reyâhîn, 2020.
- Emin, Abdulhamid Muhammed. *Munakaşetun 'ilmiyyetun fî'l-keîmî'n-nefsî beyne'l-'allameteyn: Molla Abdurrahman el-Bencvîni ve Molla Ahmed ed-Dihleîf*. Amman: Dâru'l-Feth, 2020.
- İbn 'Abidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddu'l-muhtâr 'ala'd-durril'l-muhtâr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Enes, Ebû Abdillâh Mâlik. *el-Muvattâ*. Kâhire: Dâru Turâsî'l-'Arabî, Ty.
- İbn Kayyım el-Cevziyye (Bk. DİA), Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *İ'lâmu'l-muvoakkî'in 'an Rabbi'l-'alemîn*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1974.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *'Umdetu'l-fıkh 'ala mezhebi'l-Hanbelî*. Riyâd, el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2004.
- *el-Muğnî ve's-şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-mukni'*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2011.
- İbn Mâze, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî. *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fıkhî'n-Nu'mânî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.
- İbn Nasr, Ebû Muhammed Abdulvehhâb Alî. *el-Me'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.
- İbn Teymiyye el-Harrânî, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Mecmûu' fetâva*. Medine: Mecmau Melik Fehd, 2004.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân. *er-Red 'ala meni't-tebaa ğayri'l-mezâhibi'l-erbaa*, thk. Yahya b. İbrahim el-Yahyâ. Riyâd: Merkezu'l-Mürebî, 2016.
- Kallek, Cengiz. "İbn Receb". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1999. 20/243-247.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabıyye*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Ty.
- Korkut, Ramazan. "Eyyûbîler Döneminde Fıkıh ve Temel Özellikleri". *Eyyûbîlerde İlim, Kültür ve Sanat*, Abdulhalim Oflaz vd. 131-155. İstanbul: Hiperyayın, 2020.
- Köse, Saffet. "Aynı Anda Üç Boşama Geçerli midir?", *Mehir Dergisi* 1/1 (Kış 1997), 57-60.
- Mahallî, Celâluddin Muhammed Ahmed. *Kenzu'r-rağibîn şerhu minhâci't-tâlibîn*. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2016.
- Merağî, Muhammed Mustafa-Mecmau Mecelleti'l-Müslimi'l-Mu'asır. "Buhûs fi't-teşrî'il-İslâmî ve esânîdi kanûni'z-zevâci ve't-talâk", *Mecelletu'l-Müslimi'l-Mu'asır*, 19/75-76 (Temmuz 1995), 167-188.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref. *Ravzatu't-tâlibîn*. Dımaşk: Dâru'l-Feyhâ, 2012.
- Orhan, Fatih. "Nehyin Muktezası: Yasaklanan Fiilin Hükmü ve Hukukî Sonuç Doğurması". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 30/1. (Ekim 2017): 71-91.

- Özervarlı, Mehmet Sait. "Muhammed Abduh". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* 30/482-486. Ankara: TDV, 2005.
- Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî el-Mısırî. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*. Beyrût: Dâru'l-Fıkr, 1984.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. Kahire: Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme, 1990.
- *Târîhu'l-Ustâz Şeyh Muhammed Abduh*. Kahire: Dâru'l-Fazîle, 2006.
- Sem'ânî, Ebû Bekr Muhammed b. Mansûr b. Abdilcebbâr. *Kavâtı'u'l-edille*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Sito, Mohamdtahr Mohamdsalh. *Talâku'l-ekrad ve talâkus's-selâs ve talâku's-sekrân ve tuğyânü'l-evliyâ'i fi'l-enkiha li Mollâ Abdullah el-Beytevâtî: Dirâse ve tahkik*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Şafiî, Muhammed b. İdrîs. *İhtilâfu'l-hadîs*. Kâhire: Dâru'l-Vefâ, 2001.
- *el-Umm*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2002.
- Şâtıbî, İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed. *el-Muvâfakat*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l'Arabî, 2002.
- Tûfî, Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd. *Şerhu muhtasari'r-ravzâ*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Zeylâî, Cemaluddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Nasbu'r-râye li-ehâdisi'l-hidâye*. Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1997.



Ek.1. Molla Muhammed Said (1890-1965)



Ek.2. Risâletü Fethi'r-Rahmân Eserinin İlk ve Son Sayfaları

Risalenin Tahkik ve Neşri

رسالة فتح الرحمن في الرد على منكر الطلاق الثلاث وطلاق السكران

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الواحد الغفار والصلاة والسلام على المصطفى المختار وآله وأصحابه الأختيار الأبرار. وبعد فقد بلغنا أن قام بعض الأفاضل معترضاً على القول بعدم وقوع طلاق السكران والقول بعدم وقوع الثلاث دفعة إلا واحدة وأجاب اعتراضه بعض الناس بجواب واه. وكان من عاداتي السكوت عن التشكي من شذائد عواصف الدهر والرضاء بمقتضى القضاء والقدر. ولكن عند الاطلاع على كيفية هذه المسائل ضاق البال بحيث لم يبق للصبر مجال. لأن ذب المداخلة عن الدين واجب على عموم المسلمين خصوصاً منهم علي العلماء والمدرسين الذين هم تحت لواء قول سيد المرسلين «لا تزال طائفة من امتي ظاهرين على الحق حتى يأتي أمر الله»⁵⁸ فلذا شمرت عن ساق الجد برد ما أجاب به ذلك الجيب قائلًا إن جوابه أصدق شاهد عليه بأنه ليس متضلعا في الفقه ولا له اطلاع على المعتمد في المذاهب الأربعة فضلا عن أن يفرق بين المذاهب المدونة الصحيحة المعمول بها والمذاهب الغير المدونة الغير المعمول بها. وإلا لما أجاب بهذا الجواب المقوت الذي هو أوهن من نسج العنكبوت بل كان اللائق بحاله أن يختار السكوت. إذ المعتمد المفتى به في الكتب الشافعية كتحفة ابن حجر ونهاية الرمي وناهيك بكونهما من أجل الكتب المعتمدة في الفقه الشافعي و في الكتب المعتمدة الحنفية كالدرد المختار لابن العابدین هو وقوع طلاق السكران المتعدي بسكره ووقوع الطلاق الثلاث دفعة.⁵⁹ ولا عبرة بمخالفة من لا يعتد بمخالفاتهم فنقل من عبارة الكتب المذكورة ما يبين للناس أن ذلك الجيب ليس على هدى في كل من تينك المسئلتين بل هو تذييل بأذيال أقوال من لا يصغي لأقوالهم في الفقه.

أما ما يتعلق بطلاق السكران فعبارة تحفة ابن حجر ونهاية الرمي في بحث طلاق السكران في الفقه الشافعي: ويشترط لنفوذ الطلاق التكليف إلا السكران المتعدي بسكره. وهو من زال عقله بمسكر تعديا فإنه يقع طلاقه مع عدم تكليفه على الأصح ونفوذ تصرفاته له وعليه الدال عليه إجماع الصحابة على مؤاخذته بالقذف من باب خطاب الوضع وهو ربط الأحكام بالأسباب تغليظا عليه لتعديده، انتهت.⁶⁰

وعبارة الدر المختار في الفقه الحنفي في بحث طلاق السكران أيضا: ويقع طلاق كل زوج بالغ عاقل ولو تقديرا ليدخل السكران ولو عبدا، أو مكرها، أو هاذلا، لو سفيها، أو سكرانا ولو بنبيذ أو حشيش أو أفيون، أو بنج زجرا وبه يفتي الخ...⁶¹

وقال السيد ابن العابدین على قول الدر المذكور بيّن في التحرير حكمه أنه إن كان سكره بطريق محرم لا يبطل تكليفه فنلزمه الأحكام وتصح عباراته من الطلاق والعنق والبيع والإقرار وتزويج الصغار من كفؤ والإقراض والاستقراض. لأن العقل قائم وإنما عرض فوات فهم الخطاب بمعصيته فبقي في حق الأثم ووجوب القضاء الخ...⁶² هذه هي مذهبي الشافعي والحنفي.

وفي مذهب مالك قال أبو البركات: محصل القول في السكران لزوم الجنائيات والعنق والطلاق على المشهور المعتمد في مذهب مالك.⁶³

و في مذهب أحمد قال في الروض والعمدة: ويقع طلاق السكران بمايع إن كان مختارا عالما به ولو خلط في كلامه وسقط تمييزه بين الاعيان ولم يفرق بين يمينه ويساره وهو القول المفتى به عند علمائنا الحنبلين الخ...⁶⁴

⁵⁸ البخاري، كتاب الخمس، ٧ «باب قول الله تعالى ﴿فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ﴾ حدثنا حبان أخبرنا عبد الله عن يونس عن الزهري عن حميد بن عبد الرحمن أنه سمع معاوية قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين والله المعطي وأنا القاسم ولا تزال هذه الأمة ظاهرين على من خالفهم حتى يأتي أمر الله وهم ظاهرون (رقم الحديث: 2948) البخاري، كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، 10 «باب قول النبي صلى الله عليه وسلم «لا تزال طائفة من امتي ظاهرين على الحق» (رقم الحديث: 6881)

⁵⁹ ينظر الى: أحمد بن محمد بن علي ابن حجر الهيتمي، تحفة المحتاج في شرح المنهاج مع حواشي الشرواني والعبادي، (بيروت: دار إحياء التراث العربي، 1983)، 82/8-448/6؛ شمس الدين محمد بن أبي العباس أحمد بن حمزة ابن شهاب الدين الانصاري الشهير بالشافعي الصغير، نحاية المحتاج إلى شرح المنهاج، (بيروت: دار الفكر، 1984)، 8/7-424/6؛ محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز عابدين الدمشقي الحنفي، رد المختار على الدر المختار، (بيروت: دار الفكر، 1992)، 287/3.

⁶⁰ أنظر الى: ابن حجر الهيتمي، تحفة المحتاج، 3/8؛ الرمي، نحاية المحتاج، 424/6.

⁶¹ أنظر الى: ابن عابدين، رد المختار، 235/3.

⁶² أنظر الى: ابن عابدين، رد المختار، 239/3.

⁶³ أنظر الى: محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي، حاشية الدسوقي على الشرح الكبير، (بيروت: دار الفكر، د.ت.)، 365/2.

⁶⁴ أنظر الى: أبو محمد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن محمد، الشهير بابن قدامة المقدسي، عمدة الفقه في مذهب الحنبلي، (رياض: المكتبة العصرية، 2004)، 105/1؛ منصور بن يونس بن إدريس البهوتي، كشف القناع عن متن الإقناع، (بيروت: دار الفكر، 1402)، 234/5.

وأما ما يتعلق بالطلاق الثلاث فعبارة **تحفة** ابن حجر في الفقه الشافعي في شرح قول **منهاج** النووي: ولا يحرم جمع الطلقات الثلاث الخ... أما وقوعهن معلقة كانت أو منجزة فلا خلاف فيه يعتد به وقد شنع أئمة المذاهب الأربعة على من خالف فيه وقالوا اختاره من المتأخرين من لا يعبا به واقتدى به من أضله الله وحذله.⁶⁵ وعبارة نهاية الرملي في شرح قول **المنهاج** المذكور: أما وقوعهن معلقة كانت أو منجزة فهو ما اقتصر عليه الأئمة فلا اعتبار بما قاله طائفة من الشيعة والظاهرية من وقوع واحدة فقط وإن اختار من المتأخرين من لا يعبا به واقتدى به من أضله الله الخ.⁶⁶

وعبارة **الدر المختار** في الفقه الحنفي والطلاق يقع بعدد قرن به الخ... وقال ابن عابدين أي متى قرن الطلاق بالعدد كان الوقوع بالعدد بدليل ما أجمعوا عليه من أنه لو قال لها أنت طالق ثلاثا طلقت ثلاثا الخ... هذه في مذهب الشافعي والحنفي أيضا.⁶⁷ وفي مذهب مالك أن الطلاق المقترن بالعدد يقع بالعدد حيث قال في **الموطأ**: «أن رجلا قال لعبد الله ابن عباس: إني طلقت امرأتي مائة تطلق فماذا ترى؟ فقال له ابن عباس: طلقت منك بثلاث وسبع وتسعون اتخذت بما آيات الله هزوا»⁶⁸ ومذهب أحمد موافق للمذاهب الأئمة الذكر.

لا يقال إن ما تمسكتكم به من أقوال أصحاب الكتب المذكورة ليس فيه تعرض لبيان مستند الحكم مع ما ينفع لإفحام الخصم هو بيان المستند وترجيحه عند التعارض. لأننا نقول إن أصحاب الكتب المذكورة لكونهم محرري المذهب أئمة لنا فكلامهم ككلام المجتهد فكما يجوز التمسك بكلام المجتهد كذلك يجوز التمسك بكلام محرري مذهبه وليس لنا معشر غير المجتهد من العامي وغيره سوى التقليد للمجتهد أي أخذ قوله من غير معرفة دليله لقوله تعالى ﴿فَأَسْأَلُوا أَهْلَ الدُّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ [سورة النحل، 7/21]. إذ البحث عن الدليل وترجيحه عند التعارض وأخذ الحكم منه من وظائف المجتهدين فقط كما تقرر في علم أصول.

ثم إن مستند قول المخالف في مسألة طلاق السكران ما في خير ماعز، أبك جنون؟ فقال لا. فقال: أشربت الخمر؟ فقال: لا. فقام رجل فاستنهنكه فلم يجد فيه ريح خمر من أن الإسكار يسقط الإقرار.

وأجيب بأنه ليس في الخبر "أشربت الخمر؟" متعديا بل يحتمل أنه صلى الله عليه وسلم جوز أن ذلك لسكر به لم يتعد به فسأل عنه. وما يقال من أن ترك الاستفصال ينزل منزلة العموم في المقال معارض بأنه إذا ثبت الاحتمال سقط الاستدلال.⁷² ويرجح هذا بأن الأولى مقتضى للعموم⁷¹ وهذه مانع وقد تقرر في الأصول إذا اجتمع المانع والمقتضي فالمقدم هو المانع.

و مستند الطلاق الثلاث دفعة حديث ركائة الذي رواه ابن إسحاق عن داود بن حسين عن عكرمة عن ابن عباس قال: "طلق ركائة بن عبد يزيد امرئته ثلاثا في مجلس واحد فحزن عليها حزنا شديدا فسأله النبي كيف طلقها، قال ثلاثا في مجلس واحد فقال النبي إنما تلك واحدة فارجعها."

وأجيب بأن ابن إسحاق وشيخه مختلف فيهما وأن هذا القول مذهب شاذ لا يعمل به وأن هذا الحديث منكر. والأصح ما رواه أبو داود والترمذي وابن ماجه أن ركائة طلق زوجته البتة فحلّفه رسول الله أنه ما أراد إلا واحدة فردها إليه فطلقها الثانية في زمن عمر والثالثة في زمن عثمان قال أبو داود وهذه أصح.⁷³ وأنه معارض بفتوى ابن عباس بوقوع الثلاث حيث روى أبو داود بسند صحيح عن مجاهد قال: كنت عند ابن عباس فجاءه رجل فقال إنه طلق امرئته ثلاثا فسكت حتى ظننت أنه رادها إليه ثم قال ينطلق أحدكم فيركب الحموقة ثم يقول: يا ابن عباس إن الله قال ﴿وَمَنْ يَتَّقِ

⁶⁵ الرملي، نهاية المحتاج، 8/7؛ ابن حجر الهيتمي، تحفة المحتاج، 82/8.

⁶⁶ أنظر إلى: الرملي، نهاية المحتاج، 10/7. وقال السبكي: وابتدع بعض أهل زماننا أي: ابن تيمية، و من ثم قال العز بن جماعة إنه ضال مضل، فقال إن كان التعليق بالطلاق على وجه اليمين لم يجب به إلا كفارة يمين ولم يقل بذلك أحد من الأمة.

⁶⁷ ابن عابدين، رد المختار، 287/3.

⁶⁸ أنظر إلى: مالك بن أنس أبو عبد الله الأصبهاني، الموطأ، (القاهرة: دار إحياء التراث العربي، د.ت.)، 550/2.

⁶⁹ أنظر إلى: موفق الدين أبو محمد عبد الله بن أحمد بن قدامة، المغنى والشرح الكبير على متن المقنع في فقه الأمام أحمد بن حنبل، (بيروت: دار الفكر، 2011)، 408/8.

⁷⁰ أبو الحسن سيد الدين علي بن أبي علي بن محمد بن سالم الثعلبي الأمدى، الإحكام في أصول الأحكام، (بيروت: المكتب الإسلامي، د.ت.)، 237/4.

⁷¹ أنظر إلى: أبو المظفر، منصور بن محمد بن عبد الجبار ابن أحمد المروزي السمعاني التميمي الحنفي ثم الشافعي، قواطع الأدلة في الأصول، (بيروت: دار الكتب العلمية، 1999)، 225/1.

⁷² الأمدى، الإحكام، 259/4.

⁷³ أبو داود، كتاب الطلاق، 10-14، باب نسخ المراجعة بعد التطلق الثلاث و باب في البتة (رقم الحديث: 2208)؛ ترميزي، كتاب الطلاق، 3، باب ما جاء في الرجل يطلق امرأته البتة «حدثنا هناد حدثنا قبيصة عن جرير بن حازم عن الزبير بن سعيده عن عبد الله بن يزيد بن ركائة عن أبيه عن جده قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم فقلت يا رسول الله! إني طلقت امرأتي البتة فقال ما أردت بما؟ قلت واحدة قال والله؟ قلت والله قال فهو ما أردت» (رقم الحديث: 1177)؛ ابن ماجه، كتاب الطلاق، 19، باب طلاق البتة «عن عبد الله بن علي بن يزيد بن ركائة عن أبيه عن جده - أنه طلق امرأته البتة. فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فسأله. فقال ما أردت بما؟ قال واحدة. قال الله ما أردت بما إلا واحدة؟ قال الله ما أردت بما إلا واحدة. قال فردها عليه» (رقم الحديث: 2051).

اللَّهُ يَجْعَلُ لَهُ مَخْرَجًا» [سورة الطلاق، 3/65] وأنت لم تتق الله فلم أجد لك مخرجاً، عصيت ربك وبانت منك امرئتك وأفتى بذلك.⁷⁴

وخبر مسلم عن ابن عباس « كان الطلاق على عهد رسول الله وأبي بكر وسنتين من خلافة عمر واحدة ثم قال عمر إن الناس قد استعجلوا ما كانوا منه على أناة فلو أمضيته عليهم فأمضاه عليهم»⁷⁵ وأجيب عنه بثلاثة أجوبة؛

الأول: أنه فيمن يفرق اللفظ فكانوا أولاً يصدقون في إرادة التأكيد لدياناتهم فلما كثر الاختلاط فيهم اقتضت المصلحة عدم تصديقهم وإيقاع الثلاث عليهم.

و الثاني: أنهم كانوا يعتادون طلبة ثم في زمن عمر استعجلوا وصاروا يوقعونه ثلاثاً فعاملهم بقضيته وأوقع الثلاث عليهم. فهو إخبار عن اختلاف عادة الناس لا عن تغير حكم في مسألة واحدة.

والثالث: أن عمر لما استشار الناس علم فيه ناسخاً لما وقع قبل فعمل بقضيته وذلك الناسخ إما خبر بلغه أو إجماع وهو لا يكون إلا عن نص ومن ثم أطبق علماء الأئمة عليه وإخبار ابن عباس لبيان أن الناسخ إنما عرف بعد مضي مدة من وفاته صلى الله عليه وسلم.

والحاصل أن وقوع طلاق السكران المتعدي بسكره ووقوع الطلاق الثلاث المقترن بالثلاث دفعة هما مما أطبق علماء الأمة عليه ومما لا يخفى على من تتبع كتب المذاهب الأربعة المدونة الشافعي والحنفي والمالكي والحنبلي. وأما المذاهب الغير المدونة كمذهب داود الظاهري بل ومذهب ابن عباس أيضاً فلا يجوز العمل بما لكونه غير مضبوطة وغير مدونة. هذا ولا نلتفت إلى ما نقله عن ابن تيمية من أن القول بوقوع الواحدة فيما إذا طلقها ثلاثاً دفعة واحدة هو الذي يدل عليه الكتاب والسنة.⁷⁶ لأن ابن تيمية خالف الناس في مسائل منها هذه المسألة التي خرق فيها إجماع المسلمين ولا اعتداد بمخالفتها؛ بل ولا وزن لكلامه إذ أكثر الأئمة الشافعية والحنفية والمالكية بينوا فساد أقواله كما ذكره الشيخ ابن حجر في فتاويه الحديثة نقلاً عن أبي حسن السبكي وولده التاج السبكي. هذا ما لدينا هدايا الله إلى الصراط السوي وصلى الله على النبي الهاشمي القرشي كل غداة وعشي !!

لله در الفاضل المدرس الملا محمد سعيد! حيث أتى في هذه الرسالة بما هو الراجح المعمول به من المذاهب الأربعة المدونة ولم يلتفت إلى الأقوال الضعيفة التي لم يعتن بها منذ أعصار العلماء الأفاضل المقبولة الآراء إلا من ترك الإنصاف واختار طريق الخلاف والاعتساف. (الداعي البسكندي المدرس الحسين)

لما رأيت هذه الرسالة المحررة من العالم صاحب الفضيلة والأخلاق الزكية الجميلة ذي الكمال والبراعة والماهر في كل صناعة الملا محمد سعيد الفائز بالخلق الحميد خالية عن شائبة الخطء ويتم بها النفع ومقبولة للطباع السليمة لاثقة بالطبع قرضتها وأنا الفقير إلى ربه الجلي (المدرس نوري بن السيد بابا علي).

لله در الأستاذ الفاضل الملا محمد سعيد الدهليزي! حيث حرر هذه الرسالة حينما جال فرس فكره في ميادين الاحتجاج والرد على من أراد نهب كنوز خزائن الأسرار وعدم قواعد الفقه على المبني على الآيات والأخبار فأدامه الله لقمع أصول الأسرار. وقطع دواير الفجار وصلى الله على النبي العربي المختار وآله وأصحابه الأخيار الأبرار. (أنا الفقير إلى الله السيد عبد الغفور).

بما أنه ورد من سيد المرسلين صلى الله تعالى عليه وآله وصحبه أجمعين!! إذا ظهر الفتن أو البدع فالعالم يظهر علمه إن لم يظهر علمه فلعنة الله عليه. والحال أن القول بعدم وقوع طلاق السكران المتعدي بسكره وعدم وقوع الطلاق الثلاث دفعة إلا واحدة مما يعد ظهوراً للبدع؛ بل والفتن في الدين. فقد دب المدرس السيد محمد سعيد في هذه الرسالة المداخلة الواقعة من القائل المذكور حول القضية فشكر الله سعيه وحزاه الله خير الجزاء. ومعلوم أن قول المخالف ليس إلا كحرق الإجماع ومقابلة نص مجتهد المذاهب الأربعة هذا. (أنا الفقير السيد عبد الرحمن عازباني).

⁷⁴ أبو داود، كتاب الطلاق، 14.

⁷⁵ للمسلم، كتاب الطلاق، 3، باب الطلاق الثلاث (رقم الحديث: 1472).

⁷⁶ أنظر إلى: محمد بن إدريس الشافعي، اختلاف الحديث، (القاهرة: دار الوفاء، 2001)، 20/1؛ محمد بن إدريس الشافعي، الأم، (بيروت: دار المعرفة، 1990)، 148/5. قال البوطي رحمه الله: والواقع أن عمر رضي الله عنه لم يخالف النص في اجتهاده رآه ولا في حكم قضى به، وما توهمه بعض الكاتبتين من ذلك مخالفاً لنص الكتاب هو بعينه الدليل على شدة تمسكه بالنص وحرصه على أن لا يخرج عليه. والحقيقة أنه ليس في قضاء عمر في جعل الطلاق الثلاث ثلاثاً أي مخالفة لكتاب أو سنة. الناشر: تركنا التفاصيل خشية الاطالة إلى باب "الرد على من زعم أن فقه عمر رضي الله عنه ما يخالف الكتاب وهناك ما يشفى الغليل" ينظر إلى: رمضان البوطي، ضوابط المصلحة في الشريعة الإسلامية، بيروت: مؤسسة الرسالة، 1986، 140.

⁷⁷ نظر إلى: شمس الدين أبي عبد الله محمد بن قيم الجوزية، إعلام الموقعين، (دمشق: مكتبة دار البيان، 2000)، 35/2؛ تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحليم بن عبد السلام بن عبد الله بن أبي القاسم بن محمد ابن تيمية الحراني، الفتاوى الكبرى، بيروت: دار الكتب العلمية، 1987، 226/3.